

נפילת משמר הירדן במלחמת העצמאות
*****

המושבה הוותיקה משמר הירדן היתה אחד הישובים המצטיים שלא הצליחו לעמוד בלחץ הפלישה הערבית לארץ ישראל בעת מלחמת העצמאות, ב-1947-1949.

היא הוכרעה ונפלה ערב ההפוגה הראשונה, ביום ה-10 ביוני 1948.

הקרב האחרון על המקום נערך בימים 5-10 ביוני 1948. בדיוק 19 שנה לאחר מכן, ב-10-5 ביוני 1967 נערך באותו האזור קרב הפוך, בו הצליחו כוחות צה"ל לכבוש את הרמה הסורית המאיימת, ולשחרר את אזור משמר הירדן ואת עמק החולה כולו, מאיומי הצבא הסורי.

ההשתלטות על רמת הגולן סגרה מבחינה בטחונית, את המעגל בן 19 השנים בעימות שבין ישובי עמק החולה והצבא הסורי - עימות שהחל באותם ימי קרבות של מלחמת העצמאות.

מעט מזעיר הוא החומר שפורסם עד עתה בנושא נפילת משמר הירדן.

מכאן, שמרבית העובדות אשר אספתי באו מצדויות אנשים, שהיו עדים ישירות למהלך המאורעות. בקודת המוצא שלי לא היתה תאור מהלך המאורעות הצבאיים בלבד, אלא הרצון להעמיד את הנושא על בסיס רחב יותר, והוא: תאור מצבה החברתי-כלכלי-ארגוני של המושבה בשנות ה-40. גישה זו נובעת מההשקפה שעמידתו הבטחונית של הישוב בארץ ישראל, ובתוכו, של כל נקודה ונקודה, עמדה בהקשר ישיר למבנה ולארגון החברתי והכלכלי שלו. מכאן, שאקדים לתאור המצב הבטחוני כמה קווים לאופייה של המושבה משמר הירדן.

מי היא משמר הירדן ?

משמר הירדן היתה מאותן מושבות הברון, שהוקמו על בסיס של ניהול חקלאות

איכרית-פרטית. מושבה זו, שהוקמה כבר בשנת 1884, לא הצליחה, במשך 64 שנות

קיומה, להגיע להתפתחות כלכלית וחברתית התואמת את גילה.

במיוחד בולט הדבר בהשוואה להתפתחותן של שאר צורות ההתיישבות בארץ ישראל.

(1)

הנה מה שכותבת פקידות פיק"א בשנת 1937: "המושבה משתרעת עתה על שטח כולל של

למעלה מ-9000 דונם, מהם כ-3900 ברשות האיכרים, והשאר שטחים פנויים משל פיק"א,

טרשים, גאיות ודרכים. עם זאת מדגישים פקידי פיק"א לאגרונום הדס (המבורג),

חזנוב מהנדס גולדמן ואיש הפקידות בצפון - טריפון), כי 20 מהאיכרים חיים בדוחק

ובדידות. מהנוצר, רבים יצאו את המושבה והשדות מצובדים בשיטות ישנות.

מי הירדן משמשים אך מעט להשקאה ואף על פי כן צפונה במושבה אפשרות גדולה להרחבה

ופיתוח. מי ההשקאה קרובים, ובעיבוד אינטנסיבי של האדמות הקרובות למושבה, אפשר

לשחרר קרקעות להתיישבות נוספת. אז תגדל המושבה וגם הבנים יחזרו אליה ואיכרים

חדשים יבואו להתיישב בה. אמנם קשה יהיה לקבל מהאיכרים חלק מאדמתם לצורך

ההרחבה (ותופעה זו נודעה גם בשאר המושבות הוותיקות), אך יש המתחילים להבין את

הדבר ופיק"א תצטרך לפעול למען ההרחבה.

במושבה 23 איכרים (מהם גם במעמד אריסים), כולל הללו שיצאו ונחשבים כבעלי

בחלאות ומשקים, אשר בבוא המועד ישובו אליהם.

- - בחלאותיהם של אלו, - בין 150 ל-200 דונם; ועד לטידור הסופי של הבעלות

(3)

(2)

(חתימת חוזים), האדמה שייכת בחלק לפיק"א (4000 דונם) ובחלק לפיק"א.

מהרשימה הנ"ל (של 23 האיכרים - א.מ.), יושבים קבוע 19 איכרים והם מצבדים גם את

האיכריות הפנויות ואת האדמות השייכות לפקידות.

---

(1) - א' עבר הדני: "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה" הוצאת הוועדה להנצחת משמר הירדן, תשכ"ה, עמודים 191-190.

(2) - מיסודו של הברון רוטשילד Palestine Jewish Colonization Association

(3) - מיסודו של הברון הירש Jewish Colonization Association

- המצב המישקי הוא עלוב (בהשוואה למשקים מפותחים בלשונם), והאיכרים כאן מוסיפים להצטמצם בגידול דגנים. - - - האיכרים מצטיקים 16 פועלים, עובתיים בעיקר, ומהם 10 עובדים; כן נמצאים במושב 9 גפירים, מהם 5 בני חוץ".

גם ניהול המושבה אינו שפיר ואנו מוצאים אותה נתונה בין רשויות שונות, כאשר אין כתובת מובהקת לדין בענייניה. "הכתובת האחת היא עדיין פיק"א, הפועלת כאן בשם יק"א אך אבל גם כתובת זו קרובה להשתנות (סוף יולי 1939), כי יק"א עומדת למסור את ניהול המושבה משמר הירדן לחברת בת - אמיק"א. - - - פיק"א תפסיק לטפל במושב מסוף השנה היוצאת (1939) - מודיע גוטליב (המנהל הכללי של פיק"א), ועל הודעה זו משיב סקיד הגליל העליון, טריפון: לנוכח השינוי העומד להתחולל, שוב אין טעם להמשיך את הטיפול בשאלת החוזים עם האיכרים, (וסכום החוב שהם חייבים לחברה), כי בלאו הכי המצב קשה ומספר האיכרים כה מועט, שאין עם מי לדון בדבר. מ-23 האיכרים הנימנים על המקום, 7 הסתדרו מחוץ למשמר הירדן, ובין 16 הנותרים במקום מצויות 3 אלמנות".⁽¹⁾

תמונה דומה למצבה של המושבה מתאר יוסף וייץ - יו"ר הקה"ל, בראשית 1947, עת קנתה הקה"ל את אדמות פיק"א, למען התיישבות או הרחבה התיישבותית במושבות השונות: "המושבות הללו (מנחמיה, סג'רה, ראש פינה ומשמר הירדן), ועוד מחברותיהן בגליל וביהודה, היו משוללות קיום, מבחינה כלכלית וחברתית-ציבורית, אף על פי שטח אדמתן גדול.

לכל מושבה הרבה אלפי דונם, שניקנו בשעתו, לפני 40 ו-50 שנה, על ידי הברון הנדיב, וגם נושבו על ידו, ואחר כך עברו לרשות פיק"א.

בהיות מישקן החקלאי מבוסס על פלחה חרבה אכסטנסיבית, בזקקו האיכרים ליחידת אדמה גדולה בת 250 עד 300 דונם, ונמצא שאלפי הדונמים לא הספיקו אלא לכמה עשרות משפחות. משק חד גוני זה, ריבוי ההוצאות הציבוריות שהיוו נטל כבד על משפחות מספר, השימוש בעבודה שכירה שלא מבני ישראל - כל אלה דירדרו את המושבה במדרון של ניוון, בעוד שמטביב שיגשגו הישובים החקלאיים החדשים, אם גם אדמתם מועטה, מתוך שקימו משק מעורב, אינטנסיבי, הכולל גידולי שלחין ומשק חצר.

(1) - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה" עמוד 219.

העזיבה הגדולה שבמושבות באה לידי ביטוי בצעירים - בנייהן, שעזבו ויצאו למצוא פרנסה וקיום בערים ובמושבות. באותו זמן נתעוררה פיק"א ל"פעולה" במושבות ולא כדי לשנות את טבע מישקן ולהרבות מתחילים - אלא כדי להסדיר את חובות האיכרים לחברה. הכוונה היתה: להעביר את האדמה לבעלות האיכרים, אך לבטחון חובט, שיש לפרצו במשך כך וכך שנים, למשכנו לה האיכרים את בחלתם. פעולה זו נתנה מיד את אותותיה השליליים: האיכרים, שעד כאן היו קשורים לנחלאותיהם ולא יכלו להעבירן לאחרים, באין להם שטר קניין, נעשו עתה בעלים חופשיים, הרשאים למכור את נחלאותיהם, אם יפרצו לפיק"א את חוב המשכנתא הרובץ על הנחלה.

מכאן נפתח שער לסרסורים ומתורכים, ביחוד בשנות העלייה במחיר הקרקע, והללו פתחו בפעולה שנתכוונה לשחרר את האיכרים מ"עול" נחלאותיהם - ולא כדי ליישב בהן אחרים, אלא כדי להשתמש בהן לצרכי ספרות.

פעולה כזאת, סכנה גדולה היתה כרוכה בה לישונו החקלאי בגליל התחתון. סכנה זו היתה אורבת למושבות הגליל העליון, ואז נקראה הקה"ל לעמוד בפרץ, לעשות מעשה רב, שיהא בו לא רק משום תריס בפני הסכנה, אלא ישמש מנוף לתחיית הישובים הללו על ידי הפיכתם למושבי עובדים".⁽¹⁾

ביום 1.3.1947 התקיימה במשמר הירדן אסיפת איכרים בהשתתפות יוסף בחמני, נחמן אלכסנדרון, אברהם חנוכי ויוסף וייץ, וכך 13 איכרים (שהיו אז כל בני משמר הירדן). באסיפה זו הוברר לאיכרים, שאין עוד להשלים עם ירידת המושבה, המתנוונת ללא תקווה, ולכן הובאה התוכנית להקים בסמוך למושבה, אך על אדמותיה, ישוב חדש. "בין הבאים אל האסיפה היו 5 זקנים משרידי הראשונים. אחד מהם דיבר יידיש וטען לזכותו במשמר הירדן, שאין לקחת ממנו את הקרקע. כשסיימתי את דברי (יוסף וייץ - א.מ.), לא נמצא מיד משיב עליהם, עד שקם אלעזר סגל (הוא הוועד), והירצה לפנינו טענותיהם של האיכרים: באים לנשלם מנחלתם, כי לא יוכלו להתמזג עם החדשים, מבחינה חברתית ומישקית.

(1) - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה" עמוד 251.
(2) - יו"ר ועד המושבה; אך הוא עצמו הוועד, כי אין אחר מלבדו.
(3) - הכוונה לאנשי "ארגון רוג'ווד", שהגיעו למשמר הירדן בינואר 1947-ר' להלן.

לדעתו, מוטב כי התושבים הישנים יעזבו את המקום וימסרוהו בידי החדשים; אולם אם יימצאו אחדים שלא יוכלו להפרד מהמושבה, חובה על המוסדות לדאוג להם, ואפילו לא יוכלו לעבוד לפי שיטת הקה"ל, דהיינו: יש לקרב את המושב החדש שיווסד אל רחוב המושבה הוותיקה, למען יהיו נהנים מצרכי הציבור במשותף. קבלתי את דעתו ואמרתי, כי גם את אדמתם נרכז במקום אחד, לשם ניהול משק רציונאלי, ואת המושב החדש נקרב במסגרת התוכנית המשותפת להשקעה. תוך דו שיח זה בינינו, כי השאר לא לקחו בו חלק, נפרדנו, לאחר שהסכמנו בינינו, שהוועד יגיש את הצעתו בדבר מספר הנשארים ועל אופן ריכוז הקרקע. בשיחה נכח בא כוח "ארגון ווג'ווד", שבא כבר למקום ומנה כשלושים איש, אשר התחילו לעבד חלק מן הקרקע. המשא ומתן לא הגיע לסופו, כי

(1)
מלחמת הקוממיות פרצה."

מערכת היחסים : משמר הירדן - בית"ר - אצ"ל - "ארגון ווג'ווד"

מבחינה פוליטית היו המושבות, ובתוכן משמר הירדן, קשורות עם התאחדות האיכרים, כלומר, עם מפלגת "הציונים הכלליים". עם זאת, שימשו המושבות כר פעולה לתנועת בית"ר. פלוגת בית"ר הראשונה בגליל הונארגנה בשנת 1932 בראש פינה, בראשותו של ד"ר יוניצ'מן. מכאן מצאה לה תומכים בקרב בני המושבות הוותיקות בגליל : יסוד המעלה, מטולה ומשמר הירדן. הבית"רים נהגו להופיע במושבות ככוח עבודה זמני, שבא להחליף את העבודה הערבית, אשר הלכה ונעלמה במהלך מאורעות 1936-1939. חדירתם למושבות אפשרה להם ביצוע פעילות פוליטית ותעמולתית וכן אימוני נשק, לפי תפיסתו של הזרם הרוויזיוניסטי בציונות, באותם הימים. כך היה המצב גם במשמר הירדן, כאשר בשנת 1939 החגבש הרעיון, שקבוצת בית"ר במקום תתיישב בו התיישבות קבע. בעקבות המלחמה באירופה, נפסק המו"מ על ביצוע התוכנית, והגרעין שנשאר במקום, המשיך עוד זמן מה לראותו כבסיס אימונים של בית"ר. חברי הגרעין מנו בשנת 1938 כ-15 חברים, וכוננתם היתה להביא עוד 10 חברים למקום. אך לאחר פשיטת הצבא הבריטי על בסיס האימונים של בית"ר במשמר הירדן, ב-18 בנובמבר 1939, ומאסר של 38 משתתפיו, קטן מספרם מאוד. הם עזבו את משמר הירדן בסוף 1940, עת מנו 4 חברי פלוגת בית"ר ו-8 חברי גרעין "גלעד", שהגיע למקום ביוני 1939, ועברו לתל צור (נחלת ז'בוטינסקי).

(1) - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה" עמוד 252.

תוכניתם של אנשי פלוגת בית"ר להתיישבות במשמר הירדן לא עברה ללא ויכוחים וחילוקי דעות בקרב האיכרים. היה זה על רקע תוכניות הרחבת המקום. פיק"א ואמיק"א גם יחד הבינו כי יש לעשות למצן המושבה הבודדה. גם התאחדות האיכרים השתדלה בדבר לבסוף, הסכימו על תוכנית מינימום, כדי שאיכריות עזובות לא תעמודנה בטושות.

"ואם עומדת שאלה, מי הם שירצו לבוא להרחיב את המושבה בתנאיה הקיימים, (והקופצים על כך אינם), עולה מאליה הדין על חבורת הבית"רים, אשר חבריהם כבר התנסו במקום כפועלים שכירים אצל האיכרים וכנוטרים, וגם עניין זה מעורר חששות בלב הציבור הקטן שנתצור." - "בקשר לסידור קבוצת האנשים, אשר הינכם רוצים לסדר במושבתנו, עד אשר ימצא סידור להתיישבות מורחבת" - כותבים לפיק"א בני האיכרים שהתכנסו לדון בשאלה, - "והיות ששמענו, כי חושבים הינכם להכניס בינתיים קבוצת אנשים מתבית"רים, הננו פונים אליכם בבקשה ובדרישה, כי באם הינכם רוצים בבניין מושבתנו, אין להביא את אנשי הבית"רים "בקבוצה"; כי אם היה עד עכשיו שקט במושבתנו, היא תהפך למרכז חיפושים ועניינים עם הממשלה; אנו רוצים באלמנט שקט ובלתי מפלגתי, כמו "הציונים הכלליים", והננו תקווה כי נשיג את האלמנט הרצוי, אשר יסכים להסתדר כאן". אך מאחר וחוץ מהבית"רים לא היה כל מועמד אחר להרחבה זו, מכריע אלעזר סגל, יו"ר ועד המושבה והכל יכול בה, לצד חבורת הבית"רים.

המתיחות סביב קיום הקורסים של בית"ר היתה מתמדת. האיכרים טענו, שהמתאמנים אינם נוקטים זהירות, והאימונים בנשק ובציוד ימשכו, בסופו של דבר, את עיני השלטונות. ואומנם, ב-18 בנובמבר 1939 פסטו אנשי הצבא והמשטרה הבריטיים על המתאמנים ואסרו 38 מהם. בכך תמה נוכחות הבית"רים במשמר הירדן באותן שנים. אך היא תמה ולא נשלמה. הקשר הרצוף של תנועת בית"ר למשמר הירדן שימש ללא ספק יסוד להופעתו של "אירגון רוג'ווד", שהיה גרעין התיישבותי של חיללים משוחררים יוצאי תנועת בית"ר בחו"ל, שעלה להתיישבות במקום, בראשית שנת 1947.

(1) - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה", ע' 221.

(2) - בעדותם של נתן אדלר ושמואל בן אברהם מדובר, אומנם, על ראשית 1946, אך אני קיבלתי את גירסת הספר - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה", המצוייה בעמוד 250.

רעיון "אירגון ווג'ווד" נרקם עוד ב-1943, כאשר מרבית חבריו שרתו במסגרת הצבא הבריטי בעיר בנגאזי שבלוב. הללו היו חניכי בית"ר בגולה, שמטרתם היתה להקים בארץ, לאחר שיחרורם, משק חקלאי שיתופי. בשנת 1946, לאחר השיחרור, יצאו חברי הגרעין להכשרה בת שבעה חודשים בכפר ויתקין. במשך אותה תקופה של הכשרה, חיפשו הללו מקום להתיישבות, עד שקיבלו לבסוף את הצעת המוסדות, להתיישב במשמר הירדן, שרבים מאיכריה עזבוה. בחודש ינואר 1947 עלה הגרעין כולו למשמר הירדן והתיישב בבתיים הריקים של האיכרים שעזבו, ושנרכשו קודם לכן ע"י הקה"ל. בחלק מהבתיים שוכנו המוסדות והשירותים של הגרעין, (המזכירות, מחסן אספקה, מטבח וחדר אוכל), ובשאר השתמשו לשיכון החברים. הגרעין מנה כ-20 חברים וחברות, ובתוכם מספר זוגות נשואים. חיי החברה והמשק אורגנו בינתיים בצורה קיבוצית. מייד עם בואם, הוחל בהקמת ענפי המשק, בתקציב מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. את הקרקע לעיבוד קיבלו מידי הקה"ל, שקנתה אותה מידי האיכרים שעזבו את המושבה, וכן מן הרזרבה הקרקעית שהיתה שייכת לפיק"א ובקנתה אף היא על ידי הקה"ל. בעייה מיוחדת בסוגיה זו של קרקעות היתה ריכוז הקרקעות לשטח מעובד רצוף; זאת, מאחר וחלקות החקלאים היו מפוצלות, בגלל סיב שונה של קרקע. כדי להתגבר על כך וליצור שטח קרקעי מעובד רצוף, נאלצה הקה"ל לנהל משא ומתן קשה ומפרך עם האיכרים שנותרו, כדי שיסכימו להחלפת חלקות. בנוסף לכך, פיתחו אנשי "ווג'ווד" רפת, לול, דיר צאן וגן ירק, שעובדו במשותף, וכן עבדו בעבודות סיקול באדמות הקה"ל בסביבה.

בואו של "אירגון ווג'ווד" למשמר הירדן נתון היה בחילוקי דעות. האיכרים שנותרו במשמר הירדן התנגדו לכך, בעוד שראש הוועד - אלעזר סגל - ואנשי התאחדות האיכרים, ראו בכך מוצא יחיד להגדלת המקום. דעתם זו של האחרונים, היא שהכריעה את הכף. עם בואם הפכו אנשי "אירגון ווג'ווד" להיות הרוב המספרי במקום, ולכך היו השלכות במערכת יחסיהם עם איכרי המושבה, ובעיקר בתחום הבטחוני. היותם של אנשי "אירגון ווג'ווד" חניכי בית"ר ואנשי אצ"ל עוד החריף את הבעייה.

(1)

"ההגנה" והאצ"ל במשמר הירדן

משנת 1936 התקיימה במשמר הירדן תחנת נוטרות. גרעין הנוטרים שבתוכה היווה את נושא הבטחון שבמקום. הנוטרים היו הן מבני המקום (6-7 נוטרים) והן מגויסים מבחוץ, שבאו במסגרת הגיוס לנוטרות, שהתפתח משנת 1942 לשיטה של מתן שנת שירות. מספר הנוטרים היה שונה בתקופות שונות והגיע עד ל-30. מבחינת היחסים החברתיים, לא היו בין הנוטרים ואיכרי המקום כמעט כל קשרים. בשנת 1946 בא משבר הנוטרות במושבה. הנוטרות, מלבד היותה משימה לאומית-בטחונית שימשה גם מקור פרנסה לבעליה. בקיבוצים נהוג היה, שהוצאות הכלכלה של הנוטר לא יילקחו מכספו, אלא יהיו על חשבון הקיבוץ. לא כן היה המצב במשמר הירדן. באותה שנה דרשו הנוטרים, שהמושבה תישא בהוצאות הכלכלה, כנהוג בקיבוצי הסביבה. האיכרים סרבו לדרישה זו, והתוצאה היתה, שמרבית הנוטרים עברו לשרת בקיבוצים הסמוכים. במושבה נותרו 4-5 הנוטרים מבני המקום. הלכו לא יכלו לעמוד עוד במשימות הבטחונית, ולכן פנו אל האיכרים בדרישה לקחת חלק בעול השמירה על המושבה. הופעת "גרעין ווג'ווד" הביאה עמה את בעיית היחס אל האצ"ל. אנשי "ווג'ווד" הכריזו על עצמם כעל חברי האצ"ל והעלו שתי תביעות בפני ועד הגוש של ישובי הגליל העליון (הוא הגוף המייצג של ישובי הגליל העליון, אשר הוקם ב-1936, עם תחילת המאורעות):

א. שילובם הכלכלי באזור וקבלת שירותים חקלאיים ואחרים, כמו אלה הניתנים לשאר ישובי הגליל.

ב. כיוון שהם הפכו לרוב מספרי בין אנשי משמר הירדן, הם דורשים לקבל לידם את הפיקוד על המקום. לביסוס טענתם, הוסיפו את בעיית השמירה שתיכונה וביצועה מחייבים שהפיקוד יהיה בידי הגוף שהינו רוב האוכלוסייה המקומית.

באשר לשילובם הכלכלי, הסכים ועד הגוש, בתנאי שיהיו חלק מכלל המתישבים בגליל, ולא יהיו יוצאי דופן; אך באשר לעניין הפיקוד, דחה ועד הגוש את תביעתם. הוועד טען, שהאזור כולו הוא אזור הנמצא בסמכות "ההגנה", ואין הוא מסכים שמשמר-הירדן תהווה חריג ותשמש בסיס לאצ"ל. להלכה, קיבלו אנשי ווג'ווד קביעה זו, אך למעשה, ניסו לפגוע בה.

(1) - על פי עדותו של נתן אדלר, נוטר במשמר הירדן משנת 1938 ומפקדה של המושבה בעת נפילתה. עדותו המלאה - ראה בספחים עמוד 51.

ההחלטה בדבר השארת הפיקוד בידי ה"הגנה", בעוד מרבית היושבים במשמר הירדן היו אנשי אצ"ל, יצרה קשיים הולכים וגדלים. קודם כל היו וויכוחים על חלקם של אנשי "ווג'ווד" בין השומרים; אחר כך דרשו הללו לקבל לידם את הנשק, בהתאם לחלוקת הכוחות במקום (הנשק עצמו היה נשק ה"הגנה").

מפקדת הנפה של ה"הגנה" דרשה לחלק לאנשי "ווג'ווד" את הנשק רק לשעות השמירה בתחום המושבה, או בעת יציאה לעבודה בשדות, ולדאוג שהנשק יוחזר בגמר התפקיד. הוראה זו באה כדי לא ליצור חזקה על הנשק בידי המשתמשים בו.

ככל שגדל מספר אנשי "ווג'ווד", כן רבו הוויכוחים והסיכסוכים, ושוב העלו את התביעות בדבר העברת הפיקוד במקום לידיהם. באחד הימים ניתקו אנשי "ווג'ווד" כליל, את שיתוף הפעולה, אז אף הביאו לעצמם נשק ממקורות האצ"ל.

מצב זה נמשך מספר חודשים, בהם סרבו אנשי "ווג'ווד" לשאת בעול השמירה במקום והפגינו את עצמאותם. רק לאחר התערבות מרכז האצ"ל חזר שיתוף הפעולה לשרור במקום ואף נשלח חבר מטעם האצ"ל, שהיה אחראי לקיום שיתוף פעולה זה.

הדברים התנהלו מעתה בין שני ראשי הארגונים, כשכל אחד דואג -לאחר סיכום הדברים- לבצע את חלקו בדברים שהוסכם עליהם.

דרכי הביצוע בתחום כל ארגון היו עצמאיות וללא התערבות הצד השני.

הבאתי תיאור זה, באשר לדעתי היתה לו השלכה חשובה לארגונה וכישר עמידתה של משמר הירדן בימיה הקשים, עת הותקפה על ידי הצבא הסורי. למרות שיתוף הפעולה, שחודש ושהתקיים עד יום נפילתה של המושבה, לא נמצא במקום פיקוד אחיד ויעיל, השולט באופן בלעדי במצב.

כל שאלה היתה נתונה למשא ומתן ולוויכוח בין שני המפקדים, שייצגו שני מחנות יריבים מבחינה פוליטית עקרונית.

אין לי ספק, שישוב במלחמה ובמצור אינו יכול להרשות לעצמו מצב של פיצול כזה בפיקודו.

מצבה הטופוגרפית של משמר הירדן

מבחינה טופוגרפית, היתה משמר הירדן בנחיתות מלאה מול רמת הגולן, המתנשאת מזרחה לנהר הירדן. 23 בתי המושבה, שניבנו במורד המערבי של הנהר, היו כמונחים על כף היד בעיני יושבי העמדות הסוריות שמעבר לגבול. המרחק האווירי בין בתי המושבה למורדות הגולן לא עלה על 600-700 מטר, דבר שאפשר לכל מחזיק נשק בינוני לירות לתוכם באפקטיביות רבה.

בתי המושבה ניבנו משני צידיו של הכביש הראשי, שירד מראש פינה לעבר גשר בנות יעקב (הוא מקום הגבול שבין ארץ ישראל לסוריה), ומשם המשיך הכביש במרומי הגולן בואכה דמשק (המרחק מדמשק לגשר בנות יעקב הוא כ-80 ק"מ). פירוש הדבר, ישיבת המושבה על אחד מצירי התנועה היבשתית שבין ארץ ישראל וסוריה, ואף החשוב מכולם.

הירדן, שאמנם זרם לו בקרבת מקום, לא היווה מכשול מיים רציני, ובעיקר לא בקיץ. לפחות בשני מקומות (מדרום למושבה, בקרבת וואדי שעיון, ומצפון לה, ליד פרדס חורי), אפשר היה בקיץ להצות את הירדן ברגל.

ההתארגנות לקראת פלישת הצבא הסורי

כמו בשאר ישובי הארץ באותם הימים, עמדה גם משמר הירדן בפני ההכנות לקראת פלישה אפשרית של הצבא הסורי במחצית מאי 1948. ההתבצרות - "אחת הבעיות שהעסיקו את אנשי "ההגנה" בישוביהם בחודשים הראשונים למלחמה היתה בעיית הביצורים. בשנות המאורעות תרצ"ו-תרצ"ט הוקמה סביב כל ישוב וישוב בארץ מערכת ביצורים, שהתאימה לתנאיה של אותה מלחמה, לעוצמת האש של הכנופיות הערביות ולתכסיסיהן בימים ההם - - - גם אופי המלחמה בשבועות הראשונים ובצמט עד לאביב תש"ח (1948), לא חרג הרבה מאופייה בשנות המאורעות. נישקם של הערבים היה בעיקרו נשק קל, ודומה היה, שהשיטה ששוכללה בשנות תרצ"ו-תרצ"ט, תעמוד במבחנו של נשק זה.

"בחודשי המערכה הראשונים עמרו ביצורים אלה במבחן, בדרך כלל. אי יעילותם התגלתה רק אחרי אייר תש"ח (מאי 1948), כאשר הפעילו צבאות ערב נשק כבד יותר - היה זה ניסיון שעלה במחיר דמים רב ללוחמיה של המדינה בימיה הראשונים - בעצם ימי הקרבות של קיץ תש"ח (1948), שובתה כל מערכת הביצורים במשקים".⁽¹⁾

בראשית חודש מרץ 1948, החלו מתכננים את ביצורה של משמר הירדן.

ועדת הבטחון הארצית של ה"הגנה", היא שקבעה את קו הביצורים. קו זה הקיף את המושבה מעבר לחומת הבזלת שהקיפה את בנייניה וסגר עליה במערכת עמדות, תעלות קשר וגדר בטחונית. כמו כן הוקמה סוללת עפר בגובה של 2 מטר, בצד המזרחי של העמדות, כדי להסתיר מציני הסורים את המתרחש בתוך המושבה ולהגן במשהו מפני ירי שטוח מסלול שיכוון לתוך תחומי המושבה. לדברי נתן אדלר, שהיה מפקד המקום, יצאה מרבית התוכנית אל הפועל. עוד מוסיף הוא, שביבנו 4 עמדות חיצוניות, שלפי הסיכום עם ועדת הבטחון של הגוש, היו צריכות להיות מאויזשות על ידי כוח תגבורת, שיכנס למושבה במקרה של ניסיון חדירה ויחזק את כוח עמידתה. את ביצוע העבודה מסרו ל"סולל בונה", והאיכרים השתתפו בה, תמורת תשלום על עבודתם. נתן אדלר מצין שאנשי "ווג'ווד" לא הסכימו להשתתף בעבודות הביצור, באשר היה זה חלק ממאבקם על תפיסת הפיקוד במקום.

בנושא זה מוסיף שמואל בן אברהם, מפקד קבוצת האצ"ל ומראשי ארגון "ווג'ווד"⁽²⁾ במשמר הירדן, - קשה לומר, שהתחושה הבטחונית היתה על רמה גבוהה. כיום, במבט לאחור, צריך לומר, שלא נעשה מספיק ולא במרץ המתאים, בעבודות הביצורים. רק מאוחר יותר, ובעיקר לאחר נפילת המושבה, הומחשה החומרה בה היתה נתונה משמר הירדן. איכריה המעטים של המושבה היו בעדרים תחושה זו, ואילו אנשי "ווג'ווד", אפשר היה לראותם עדיין בחזקת "עולים חדשים". שררה בתוכם אורורה של בטחון עצמי שכיום אפשר לומר שהיה מעבר למציאות.

---

(1) - "תולדות ההגנה", כרך ג', חלק ב', הוצאת "עם עובד" תשל"ב, ע' 1409-1410.

(2) - על פי עדותו המלאה - ראה נספחים.

דוגמא לכך אפשר היה לראות בשדירות עדר צאן של ארגון "ווג'ווד", בחודש דצמבר 1947. למרות המאורעות בימים ההם, יצאו עם העדר שני בחורים כבני 17-18, מבלי שלקחו עימם כלי נשק כלשהו להגנה בעת הצורך. הם התרחקו מרחק רב מדי מהמושבה, הותקפו והעדר נשדד. למזלם, הצליחו הללו לנוס בחזרה למושבה מבלי להפגע ולהזעיק עזרה. אך מבחינת השבת העדר מידי שודדיו, היה הדבר ללא הועיל.

אם את מרבית ההתבצרות במקום הצליחו לבצע בהתאם לתוכנית, הרי בענין המיקוש של סביבות המושבה, ובעיקר של מעברות הירדן, נעשה מעט מאוד. רק ב-5 ביוני נעשה נסיון שני למקש את המעברות; אך גם הפעם ללא הצלחה, מאחר שמחלקת המיקוש יצאה בשעה מאוחרת וחזרה כלעומת שבאה. ב-8 ביוני הצליחו לבסוף למקש את המעברות הדרומיים. הנסיון למקש את המעברות הצפוניים, שנעשה בלילה שבין ה-9 ל-10 ביוני היה כבר מאוחר. כוח שיצא מחולתה כדי לבצע את המשימה, נתקל כבר בכוח סורי, שחצה את הירדן. היו חילופי יריות. הכוח חזר לבסיסו והמיקוש לא בוצע. לדבריו של אורי יפה, מפקד הגליל מאז פברואר 1948, לא בוצע המיקוש מוקדם יותר, מחוסר הידע והאפשרויות ומחמת המחסור במוקשים.

תכנון הקשר התבסס על תעלות הקשר שבין העמדות והפעלתו על ידי רציים, וכך על טלפון קווי, שיופעל כל זמן שלא יפגע מההפגזות. אל מחוץ למושבה נעשה הקשר על-ידי טלפון רגיל, איתות מורס ולבסוף על ידי מכשיר קשר לאחוטי. שיפור מערכת הקשר (1) טוען מרדכי לובובסקי, שהיה בן המושבה וממגיניה, וכיום איש יסוד המעלה, היה קשור בהוצאות כספיות על חשבון המתיישבים, ואלה לא יכלו לעמוד בכך. גם בנקודה זו פגעה שוב שיטת ארגון המקום, המבוססת על המנטליות של האיכרות הפרטית, ביכולת ההתארגנות לרכישת הפריטים, ההכרחיים לארגון המקום בשעת חירום.

---

(1) - על פי עדותו המלאה - ראה בספחים

כוח אדם - כוח האדם הלוחם היה מורכב במושבה משלושה חלקים עיקריים:

1. האיכרים ובני המקום (כ-10 איש).
  2. חברי "ארגון ווג'ווד" (כ-20-25 איש).
  3. תגבורת ישובי הסביבה, שהתארגנה על ידי ועד הגוש, ואחר כך על ידי מפקדת החטיבה, ושהתחלפה מדי שבוע (15-20 איש).
- סדר גודל זה של 50-60 לוחם, היוו את הכוח המגן על המקום, לאחר שב-14 במאי 1948 פורו ממנו הילדים, מרבית הנשים והזקנים.
- תוכניתה של מפקדת החטיבה היתה להקים כוח משימתי, שיוכל בשעת הצורך להגיש עזרה אפשרית למשמר הירדן. הפיקוד במשמר הירדן, שכלל 3-4 אנשים, ובתוכם נתן אדלר (מפקד האזור), שמואל בן אברהם ("ארגון ווג'ווד" - אצ"ל) ואלעזר סגל (יו"ר הוועד המקומי), לא קבל תוכנית זו. הם דרשו להגדיל את התגבורת הקבועה, בטענה שבעת התקפה, לא אפשר מצבה הטופוגרפי של המושבה את הושטת העזרה המבוקשת. כאשר סרבו ועד הגוש ומפקדת החטיבה לקבל טענה זו, הסכימו ביניהם חברי הפיקוד במקום, לפנות גם אל האצ"ל ולבקש תגבורת.

בראשית אפריל 1948, ארגן האצ"ל קבוצה בת 12 איש, מצוידים בנשק ארוז בארגזים, כעזרה למשמר הירדן. עם קבוצה זו יצא שמואל בן אברהם את תל אביב. בערבו של אותו יום הגיעה הקבוצה עד טבריה. מפאת החשיכה, לבו בטבריה, ולמחרת יצאו באוטובוס משוריין לכיוון הגליל. ליד המושבה מגדל, נעצר האוטובוס על ידי מחסום של חברי ה"הגנה". היה זה מחסום מסוג המחסומים הרבים שהציבה ה"הגנה" בדרכים, באותם ימים, כדי לארגן ולשלוט על התנועה בכבישי הארץ. חברי האצ"ל התבקשו לרדת מהאוטובוס ולמסור את נשקם. כאשר סרבו, נלקחו הלכו בכוח לקיבוץ גינוסר, נשקם הוחרם והאנשים נשלחו חזרה לכיוון תל אביב.

מקרה זה לא היה יוצא דופן באותם הימים, כאשר רבנתה המתיחות בין ה"הגנה" לבין האצ"ל. "לפעמים ניסו אנשי האצ"ל להאחז במושבות קטנות, שארגון ה"הגנה" כלל אותן בתוכנית ההגנה הנפתית ולא ריכז בהן נשק וכוח אדם. כך הציעו אנשי האצ"ל את עזרתם למושבה הקטנה באר יעקב, בכוונה לעשותה בסיס לפעולותיהם. כאשר מנעה מפקדת ה"הגנה" בגליל העליון מאנשי האצ"ל להגיע למשמר הירדן, מתוך רצון להבטיח את אחדות הפיקוד והפעולה האופרטיבית בנפה, הרימו אנשי אצ"ל קול רעש גדול. כדי למנוע מקרי אסון וכשלונות, נאלצו מפקדים מקומיים לסלק את אנשי האצ"ל, שניסו להקים עמדות מגן "עצמאיות" בתוך קווי ה"הגנה", או במקרה שמספרם היה רב, לבוא עמהם, באורח בלתי רשמי או רשמי למחצה, לכלל הסכמים מקומיים".⁽¹⁾

"בינתיים ארעו מפעם לפעם התנגשויות בין ה"הגנה" לבין האצ"ל: מעצרו של שלושת אנשי האצ"ל, שחזרו מפעולה בלתי מוצלחת בנצרת, ובעוברים בנהלל החרים אנשי ה"הגנה" את מכוניתם ואת נשקם; פויקת נשקה של חוליית האצ"ל, שניסתה להגיע למשמר הירדן; התנגשויות בתל אביב, בעת שפתח האצ"ל במגובית "קרן הברזל" - צפנו סכנת מלחמת אחים".⁽²⁾

תקרית זו יש להבין על רקע המאורעות הפנימיים של הישוב בארץ ישראל באותם הימים. בצד המאבק החיצוני שניהל הישוב כנגד הערבים והבריטים, התנהל מאבק נוסף על ההגמוניה בישוב עצמו. מזה מספר שנים (מאז תום מלחמת העולם השנייה), נטוש היה המאבק ביתר שאת על ההגמוניה בישוב היהודי בארץ ישראל, כאשר אצ"ל פורש כליל ממרות ההנהגה הציונית. הגליל העליון היה נתון לשליטתה המוחלטת של מפקדת ה"הגנה", ולא היה לה כל עניין ליצור בסיס של אצ"ל במשמר הירדן, על ידי תיגבור מספר אנשי האצ"ל במקום. גם מדבריו של שמואל בן אברהם אפשר להבין את קיומו של האצ"ל במשמר הירדן כגורם חריג לגבי האזור כולו ובלתי נתון למרותה של ה"הגנה":

---

(1) - "תולדות ההגנה" כרך ג' חלק ב', הוצאת "עם עובד" תשל"ב עמוד 1542.

(2) - כנ"ל, עמודים 1155-1156.

"הקשר של אצ"ל במשמר הירדן עם המרכז היה באמצעות "המחוז" החיפאי, ואני הייתי המפקד במקום (על חברי ה"ארגון") ועמדתי בקשר ישיר עם "אמנון" בחיפה, שהיה אחראי ל"סניף" שלנו. אמנם לא הופעלנו במובצעים צבאיים נגד הבריטים, אבל היחידה שלנו השתייכה למסגרת הארגון, למטרות אימון ולתכנון פעולות, שלא יצאו לפועל".⁽¹⁾
⁽²⁾ על כך מוסיף בתן אדלרו: "את התנהגות ה"הגנה" כלפי האצ"ל במקרה זה, יש להטביר על רקע היוזמה המופגנת של האצ"ל כלפי ה"הגנה". ל"הגנה" לא היה כל עניין לחרוג מהסטטוס קוו, שהיה במשמר הירדן. ועד הגוש לא רצה לחזק את כוחו של האצ"ל באזור, שהיה נתון כולו למרותו ולפקודתו".

בעתון "דבר" מיום 11/4/1948 נאמר: "מה ארע ליד משמר הירדן?" "עם הודעת אצ"ל הופיעה בסביבות משמר הירדן, כדי לבצע פעולות שהיו עלולות להפריע את תוכנית הגנת הגליל העליון. כדי למנוע פעולה זו, פורק הנשק מצל קבוצת אצ"ל". ובאשר לקבוצה עצמה - זו שבה לתל אביב, לקחה חלק בהתקפת האצ"ל על יפו, ובסמוך לחג הפסח הגיע חלק מחבריה (כבודדים) למשמר הירדן.

הערכות הגליל העליון לאחר הפלישה

משמר הירדן לא היתה נקודת התורפה היחידה בהגנת הגליל העליון. למעשה, שימשו כל הישובים ב"אצבע" הגליל יעדי כיבוש לצבאות הסוריים והלבנונים, שמטרתם היתה לכבוש את הגליל בתנועת מלקחים ממזרח ומערב ולנתקו ממדינת ישראל. לפיכך, כדי לעמוד על בעיית כוח האדם של משמר הירדן, יש לראותה בהקשר למערך כוח האדם של הגליל כולו. תיאור כזה מעלה אורי יפה, סמח"ט "יפתח", שמרבה למח"ט "עודד", עליה הוטלה הגנת הגליל העליון:

---

(1) - "משמר הירדן, מושבת הספר שנפלה", ע' 258.

(2) - עדותו המלאה - ראה נספחות, ע' 51.

(3) - עדויותיו המלאות - ראה נספחות, ע' 31-44.

עד יום ה-30/5/1948 הופקדה הגנת הגליל בידי חטיבת "יפתח", שאף טיהרה אותו במיבצע "יפתח" (מ - 25 באפריל עד הסוף מאי 1948). ביום זה נתקבלה פקודת הפיקוד העליון למטה חטיבת "יפתח", להוריד מייד את הגדוד הראשון מהגליל, לביצוע משימות בדרך לירושלים, על-מנת להקל את מצבה של הבירה הנצורה והמותקפת. היתה זו הוראה שניתנה בהוראתו של שר הביטחון והדגישה שיש לבצע את הדבר במהירות ואף לאור יום. הורדת הכוח מן המישלטים ואף לאור יום, חשפה עצמה לתצפיות האוייב, הן מן הצד הלבנוני והן מן הצד הסורי. מטה החטיבה, שהתכנס לישיבת חרום מיידית, החליט לעשות את ההכנות לירידת הכוח, ובמקביל - לשלוח את המחט - יגאל אלון, וסגנו - אורי יפה, לפיקוד העליון, על מנת לברר את מצב הדברים, ואולי גם לשנות את הפקודה, על ידי הסברת מהלך העניינים בגליל העליון המזרחי.

בישיבה שהתקיימה למחרת - 31/5/1948 - בפיקוד העליון, בהשתתפות הרמ"א - ישראל גלילי, ראש אג"מ - יגאל ידין, מח"ט "יפתח" - יגאל אלון, וסגנו - אורי יפה - סוכס, שאין כל אפשרות לשנות את ההוראה להורדת הגדוד הראשון. יתירה מזאת - כיוון שהגדוד הראשון לא יספיק לביצוע המשימות בדרך לירושלים, יש להוריד גם את הגדוד השלישי - הורה אומר: את שני גדודי הפלמ"ח שהיוו את עיקרי חטיבת "יפתח". בכדי להבטיח את הגליל מפלישת אוייב, הוחלט על בקיטת האמצעים הבאים:

א. להקים בגליל המזרחי חטיבה חדשה (מס. 9 - "עודד"), שלמפקדה ימונה אורי יפה. חטיבה זו תורכב מן הגדודים הבאים:

1. אחד משני הגדודים הטובים של חטיבת "כרמלי" - גדוד 21 או 22. במקומו יצורף לחטיבת "כרמלי" גדוד 81, מחטיבה 8;
2. גדוד 11, שחנה בגליל, יחולק לשניים ועל ידי כך יהווה גרעין לשני גדודים אחרים (11 ו-91), שיתוגברו ויושלמו על ידי משלוח מיידית של מגוייסים חדשים. שני גדודים אלה, בצירוף גדוד 21 או 22, צריכים היו להביא, תוך זמן קצר, לבוכחותם של שלושה גדודים בגליל.
- ב. להקים מייד את חזית הצפון, בפיקודו של משה כרמל, שתקיף את שלוש החטיבות הבאות: חטיבה 1 - "גולני"; חטיבה 2 - "כרמלי"; חטיבה 9 - "עודד".

כבר קודם לכן, ב-22 במאי 1948 קיבל משה כרמל מינוי של ממונה על המבצעים בצפון הארץ, כלומר - על חטיבה 1 וחטיבה 2. מה שסוכס עתה הוא, שגם חטיבת "עודד" החדשה תועמד תחת פיקודו כחטיבה עצמאית. הרכב כוחות זה שסומן, היה ביכולתו להתליף את חטיבת "יפתח", (שהועברה לגזרת ירושלים), במערך הגליל העליון המזרחי, עליו הופקדה עתה חטיבת "עודד". אך, כאשר ניגשו לבצע את התוכנית, השתנו פני הדברים כליל. מאחר ומשה כרמל לא היה נוכח בישיבה של הפיקוד העליון, נישלח עוזר ראש אג"מ - ישראל בר - עם פקודת הביצוע למשה כרמל, אשר חנה אז ליד מרתביה והיה טרוד בהכנות לתקיפת ג'נין. משה כרמל, שזה עתה מונה למפקד חזית צפון, לא הסכים לביצוע הפקודה ככתבה, והוא שינה בה את הסעיף העיקרי והחשוב: הוא לא שלח את גדוד 21 או 22, שהיו גדודים ותיקים, מאומנים, מנוסים ועם עבר קרבי, אלא החליט להעלות לגליל את גדוד 81. גדוד זה היה גדוד חי"ר, שאורגן בסוף מאי 1948, ולמעשה כמעט ולא ניתן היה לשתפו בפעילות קרבית. היה זה גדוד חסר כל ניסיון קרבי; זה עתה אורגן והיה חלק מחטיבה 8, שפורקה לגדודיה כחטיבת חי"ר. (מאוחר יותר הוקמה חטיבה זו מחדש כחטיבה משוריינת).

עירעורו של אורי יפה על שינוי זה, שלדעתו היה בבחינת חשיפת הגליל והפקרתו, לא ניתקבל. עוזרו ראש אג"מ - ישראל בר - קיבל באותו מעמד את עמדתו של משה כרמל בדבר מתן העדיפות להתקפה על ג'נין. אורי יפה טוען, שהערכת משה כרמל היתה, כי במקרה הצורך, אפשר יהיה להגיש תוך שעותיים עזרה לנקודות התורפה בגליל, על ידי כוחות ניידים. ניסיוני לקבל את תגובתו של משה כרמל למאורעות באותם ימים, עלה בתוהו; הוא סרב להתייחס לכל הנוגע לנושא זה, ובתוכו - לטיב ההכרעה (1) על המשך ההכנות לתקיפת ג'נין עם הכוחות שעמדו לרשותו. טענת משה כרמל: "עברו למעלה מ-24 שנים, ואיני מוכן "להסתכן" ולחשוב עתה לגבי פרטים שהנך מצוניין בהם, שכן איני סומך במידה כזו על זיכרוני ועל הדיוק האפשרי בפרטים ובפרטי פרטים, אחר זמן רב כל כך".

---

(1) - מכתבו מיום 12/10/72 - ראה נספחות, ע' 67.

עם זאת, מעלה משה כרמל משהו מהפרובלמטיקה שבפניה עמד בעת הכרעתו זו:

(1) "ראינו סכנה גדולה בהתחברות הכוחות העירקיים במשולש עם כוחות קאוקג'י בגליל התחתון על ידי השתלטות על העמק. מיבצע ג'נין היה מיועד בעיקרו למנוע זאת; ואף

שהיו לנו אבדות רבות ובאלצנו לעזוב את ג'נין - הרי המטרה היסודית הושגה".

(2) על גישה זו מוסיף נתנאל לורך: "בתחילה הועבר כוח "כרמלי" לעמק הירדן; אך

עם הסרת הלחץ על "גשר" ומעבר הכוח העירקי למשולש הצפוני - ואדי ערה, ג'נין -

הועבר כוח "כרמלי" לדרום עמק יזרעאל". _ _ _ "אמת, בעת הקמת "עודד", לא סברו

שהפלישה בצפון תתחדש, (לאחר נסיגת הסורים מעמק הירדן - א.מ.מ.), ודווקא בגיזרת

האצבע, ושכעבור ימים מועטים יחול כאן מאמץ עיקרי של שני הצבאות".

כך קרה, שבגדודים 21 ו-22, שהשתתפו בקרבות ג'נין (הנסיגה מג'נין בוצעה

ב-4/6/1948), הוכו פיסיית ומורלית ולא יכלו עוד לקחת חלק בהגנת הגליל הפליון,

למרות שנחשבו לגדודים מובחרים. לאור שינויים אלה, היה הרכב חטיבת "עודד"

כדלקמן:

גדוד 11 - עם פלוגה אחת טובה ופלוגה שנייה לא מלאה ובהתארגנות. גדוד זה

החזיק במשלטי מלכיה, וחלקו שימש כעתודה לשעת הצורך וישב במחנה

"פילון", שליד ראש פינה;

גדוד 91 - גם הוא בעל פלוגה וחצי. מרכזו ומטהו היה בחלסה, (היא קרית

שמונה היום - א.מ.מ.) ומסגרת פטולתו: גוש ישובי החולה הצפוני,

מטולה, משגב עם ומנרה. נקודת התורפה בגיזרה זו היה הצד המזרחי,

מתל-אל-קאדי ועד כפר סאלד.

גדוד 81 - תיאורו ניתן קודם לכן. הוא ישב על הכנען והיה אחראי לגיזרה

המערבית.

---

(1) - מכתבו מיום 12/10/1972 - ראה בספחות, ע' 67.

(2) - נתנאל לורך: "קורות מלחמת העצמאות", הוצ' "מסדה", ע' 190.

שיתוף הפעולה בין מפקדת החטיבה ובין המשקים היה מלא. בכל מקרה ביצעו הישובים את פקודות הפיקוד. משקים שיכלו לעזור בכוח אדם, גוייסו עד למקסימום האפשרי. אורי יפה מציין במיוחד את דפנה, חולתה, אילת השחר וכפר גלעדי.⁽¹⁾ אך בסך הכל, טוען אורי יפה, היו הגדודים שהרכיבו את החטיבה בעלי כושר קרבי גבוה, בניגוד למה שסוכם בישיבת המטכ"ל. חטיבת "יפתח" ביססה בגליל מערך התקפתי ולא הגנתי. הכוונה היתה להמשיך במגמה זו גם בעתיד, אך הרכבה של חטיבת "יפתח" מן המשלטים.

יפתח" לא איפסס זא. בנוסף לכך באג העת' אור. גת' אור. חטיב

בהילות זו לא איפשרה כל העברה מסודרת של הדברים, כולל ענייני המטה, המנהלה וכוחות העזר. כל העברה כזאת מצריכה, בדרך כלל, זמן והתארגנות, מה עוד שמדובר במקרה זה בהתארגנות של חטיבה חדשה.

בין השאר פגע הדבר ביציבותו ובכושרו של המודיעין, כלומר - בהקטנת המידע הנחוץ לתכנון פעילותו של המטה.

ההתקפה הראשונה על משמר הירדן - 5.6.1948

אלה היו פני הדברים בגליל העליון ובחזית הצפון, כאשר ניסו הסורים להגיע להישג כלשהו, בשעה שמעבר לים כבר "בישלו" את ההפוגה הראשונה: "התקפות הסורים תואמו עם התקפות הלבנונים, ובמידת מה גם עם כוחות קאוקג'י. המאמץ העיקרי הסורי כוון הפעם לעבר גזרת משמר הירדן. הלבנונים, לעומתם, הטילו כוחם שוב לעבר מלכיה וקדס - - - "חטיבת עוודד", אשר, כאמור, עמדה בראשית התארגנותה, שעה שהוטל עליה להדוף מאמץ עיקרי של שני צבאות ערביים - נמצאה בכל רע. במברקיה הודגש מחסור בנשק, בתחמושת ובכוח אדם."⁽²⁾

"ידענו תמיד" - מתאר אורי יפה (מח"ט "עוודד") "שכוחנו הצבאי בגליל מופט מכדי לעמוד במבחן הקשה הצפוי. התגבורת שהגיעה היתה מעטה ולא הלמה את הצרכים. בעיית הנשק העיקרית, ומיעוטו איים עלינו כל הזמן"

(1) - עדויותיו המלאות - ראה נספחות, עמודים 36-51.
 (2) - "תולדות מלחמת הקוממיות" - הוצאת צה"ל-מערכות, עמוד 184.
 (3) - "פרקים במלחמת ישראל תש"ח-תש"ט" - הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמוד 243.

ב-5 ביוני 1948, בטרם שחר, במחסה של הפגזת תותחים, צלחו כוחות סורים את הירדן, כ-2 ק"מ מדרום למושבה. הכוח הסורי התפצל לשני ראשים: ראש אחד תקף את הכפר הערבי טובא, וראש שני התמקם במורדות הדרומיים של המושבה, ומשם החל מתקדם לכיוון המושבה. כוח חי"ר זה מנה 500-600 חיילים, מצויידיים במקלעים ובמרגמות. אש המגינים מנעה אותם מלהמשיך ולהתקדם. הם הגיעו עד ברכת המים, שהיתה ריקה, ופוצצה. הידיעה על התקפת משמר הירדן הועברה למטה החטיבה בראש פינה והביאה לארגון תגבורת לעזרת המקום. על כך מספר מרדכי לובובסקי, שהיה בין אנשי תגבורת זו: - התארגנה קבוצת תגבורת בת 16 איש (8 מיסוד המעלה ו-8 מחולתה), ע"מ לצאת לעזרת משמר הירדן המותקפת. יציאתה התעכבה, מאחר ותחמושתה היתה בשדה התעופה שליד מחניים. לפיכך הועברה קודם כל לשדה התעופה, ומשם יצאה לעבר משמר הירדן. התקרבות התגבורת למושבה הסבה את עין הסורים, שהסיטו עליה את אישם. תוך יריות והפגזות, הצליחה התגבורת להגיע לחורשה הסמוכה למושבה. בואה של התגבורת ערער את תנופת ההתקפה הסורית והללו, שחששו שזוהי אך ראשיתה של תגבורת גדולה למקום, החלו עוזבים את השטח. התגבורת עצמה נתקעה בחורשה, עקב הירי הסורי המתמיד עליה, ואף היו לה נפגעים. רק עם ערב, בחסות החשיכה, הצליחה להכנס למשמר הירדן גופה. עמידת המגינים והופעת התגבורת, הם שאילצו את הסורים לסגת. עם זאת, רואה נתן אדלר בהתקפת ה-5 ביוני, התקפת גישוש בלבד, שבאה מתוך רצון לבחון את יכולת עמידתה של המושבה.

מאוחר יותר, בשעות הלילה, הגיעה למושבה פלוגת חיילים בשלוש משאיות; אך לאחר שמיצת דו"ח על המצב, עזבה את המקום. המגינים חשבו שזוהי תגבורת קבע, שבאה להחליפם או לתגברם, אך מפקדה הסביר להם שזהו כוח נייד, הנכנס לפעולה במקומות תורפה ואין הוא בא להחליף את המגינים במושבה. מאחר והתקפת הסורים נהדפה, הרי הם חוזרים לבסיסם.

---

(1) - עדותו המלאה - ראה נספחים.

(2) - ראה מפה בנספחים.

(3) - עדותו המלאה - ראה נספחים.

ההתקפה השנייה על משמר הירדן - 6.6.1948

עם שחר ה-6.6, חידשו הסורים את הפגזתם והתקפתם על משמר הירדן. בתחילה, חזרו הסורים על דרך ההתקפה הראשונה והופיעו שוב במדרונות הדרומיים של המושבה. מכיוון זה תקפו הסורים גלים-גלים עד לשעות הצהריים. בשעה 12:00 הגיע שדר מדרדרה, אשר בציוד המזרחי של אגם החולה, כי תצפיות שלהם "גילו כוח סורי, החוצה את הירדן במעברות הצפוניים, שליד "פרדס חורי". לא עבר זמן רב והחלה התקפת חי"ר סורי גם מצפון למושבה. כוח זה התקדם במהירות עד לגדר המושבה. נתן אדלר פנה לעזרה דחופה ממיפקדת החטיבה ותשובתם היתה, שנשלחים שני תותחים במטרה להפגז את הכוחות הסוריים. היו אלה שני תותחים שהועברו מצמק הירדן צפונה, וכאשר עברו בראש פינה, הופנו מיד לקרב משמר הירדן. הפגזים, שכוונו ישירות לגדר המושבה, פגעו במדויק, ולאחר הפגז השלישי החלה מנוסת הסורים. לא עברו דקות רבות, וגם הכוח הדרומי, שראה את מנוסת חבריו בצפון, פתח אף הוא במנוסה לכיוון צידו המזרחי של הירדן. במנוסתם השאירו הסורים נשק רב, שבאסף במהירות על ידי המגינים. לפי הערכות, התקיפו הפעם את המושבה ב-2000 חיילים.

לאחר ההתקפה השנייה, חידש נתן אדלר את דרישתו המתמדת להגדלת התגבורת במושבה. באו"ם ובארץ דיברו כבר על הפוגה אפשרית בקרבות, וביטוי לכך אפשר לראות בכותרות העיתונים של אותם ימים:

"דבר" 2.6.1948 - "ממשלת ישראל מסכימה להפסקת אש".

"הליגה הערבית קיבלה את פקודת הפסקת האש של מועצת

הביטחון".

"דבר" 6.6.1948 - "עבדאללה רוצה בהפסקת אש מייד; מצריים מתנגדות".

"דבר" 7.6.1948 - "יום ה' (10 ביוני) - המועד להפסקת האש בא"י".

למרות זאת, טען נתן אדלר בפני מטה החטיבה בראש פינה, שלדעתו יעשו הסורים מאמץ עליון לכבוש את המושבה, ושתי ההתקפות שנהדפו מעידות על כך. מכאן דרישתו לתיגבור המקום.

מצבה של חטיבת "עודד" הלך והחמיר. ביום ה-6 ביוני, (עת תקף הצא הסורי את משמר הירדן), תקפו הכוחות הלבנוניים את מלכיה וכבשוה. לכיבוש זה היתה השלכה לא רק בהחמרת המצב בגליל העליון המזרחי, אלא גם לגבי הגליל התחתון.

עם כיבוש מלכיה, החלו כוחותיו של קאוקג'י לחדור לגליל העליון המרכזי, תוך איום בכיוון עפולה. מימוש איום זה היה מביא לניתוקו המוחלט של הגליל העליון המזרחי. בתשובה לדרישותיו של נתן אדלר, המשיך אורי יפה לטעון, שאת העזרה למשמר הירדן יש לבסס על פלוגה ניידת, שאותה ריכז במחנה פילון, שליד ראש פינה, ושתהיה בכוננות מתמדת לצאת לכל נקודת תורפה שתידרש, - לכיוון הסורי, או לכיוון הלבנוני. אך כאן, ב-7.6.1948, באה פקודה חדשה, שעירערה עירעור נוסף את מערך הכוחות בגליל העליון, ובמיוחד בגיזרת משמר הירדן. על הפקודה מוסר אורי יפה: "ב-7.6.48 קיבלתי פקודה ממפקד חזית צפון, משה כרמל, לשלוח פלוגה מגדוד 11 לעזרת חטיבת "גולני" בהתקפה על לוביה. כל הסברותי, שאין זה בא בחשבון מבחינת מערך כוחות מינימליים ושזוהי פלוגת העתודה היחידה והפלוגה היחידה עם ניסיון קרבי, הנמצאת בחטיבה - עלו בתוהו. גם עירעור שנשלח לפיקוד העליון לא נעשה. נאלצתי לשלוח את הפלוגה ללוביה".

בצעדו זה של משה כרמל יש לראות את חידתו לנתוקו של הגליל העליון ואת המגמה לקדם אפשרות זו על ידי פעולת-מנע בהתקפה על לוביה. היתה בכך העדפת לוביה על פני הגליל העליון, לנוכח צעדו זה. הוא החליט לבסות לפרוץ את איום טבעת החנק על הגליל העליון ועמק הירדן גם במחיר בפילת ישוב בודד.

במה היתה חשיבותה הרבה של לוביה, שצעד כזה נעשה?

"בתוקף מצבה זה, היתה לוביה תמיד עשויה לשמש קרש-קפיצה לכוחות "צבא ההצלה" של קאוקג'י, שחכו בגליל המערבי, בניסיונותיהם לנתק הן את הגליל העליון והן את עמק הירדן ממרכז הארץ. ואכן, קיים היה באותה תקופה חשש רציני, (ואומנם, כעבור זמן נתברר כי היה לחשש זה יסוד רב), שהאויב יעשה ניסיון ל"תנועת פגישה" מבתרת: זרוע אחת של קאוקג'י מצפון תתקדם מלוביה דרומה, וזרוע שנייה, של הכוחות הצירקיס, תתקדם מדרום צפונה, בקו ג'נין-עפולה, (או, של כוחות סוריים - ממזרח)".

---

(1) - "דו"ח לענף היסטוריה במטכ"ל", - ראה בספחות, ע' 39.

"המטרה המרכזית של כוונת כוחות ישראל לכבוש את לוביה היתה טקטית - לפתוח את הכביש מכפר-תבור וסג'רה אל טבריה. אך בעת ובעונה אחת קיוו, כי על ידי כך גם ייחסם עורק התנועה הראשי של האויב מצפון, (דרך כביש מראר - אל-לבון - א.מ.) אל משענו שבנצרת, הגדולה בעריו שבגליל".⁽¹⁾

על המשימה מוסיף מג"ד גדוד 12 של "גולני", שעליו הוטלה משימת כיבוש לוביה: "המשימה הוטלה על גדודי; אולם הכוחות שעמדו באותה עת לרשותי היו דלים ובלתי מאומנים". לפיכך היה צורך בתיגבור הכוח ממקומות אחרים לביצוע המשימה. בדברי הלקח והסיכום לכישלון ההתקפה נאמר: "בידה של התקפה זו עלה לערער את שיווי משקלו של האויב בכל הגליל העליון ולשבש את תוכניותיו" - - - שכן משנודע לקאוקג'י על ההתקפה על לוביה, ביטל את תוכניותו לניתוק הגליל העליון על ידי התקפה בסמוך לראש פינה, מתוך תיאום עם התקפת הסורים ממזרח - ויצא במרבית צבאו וכוחו לעזרת הכפר".

במקום הפלוגה שנשלחה ללוביה, קבל אורי יפה את גדוד 23 מחטיבת "כרמלי".⁽²⁾ לאחר בירור, נודעו לו הפרטים הבאים על גדוד זה: "זהו גדוד חדש, הנמצא בהתארגנות יש בו בטה"כ פלוגה וחצי. הטוראים אך זה החלו באימונים". העובדה, שגדוד זה לא נלקח לעזרתם של הכוחות בלוביה, תעיד על מצבו. להלן דברי מפקד הגדוד - מכסי כהן שהגיע אלי ב-8.6.1948 בלילה עם גדודו: "ישנה ברשותי פלוגה וחצי, בתוסס כ-35 מפקדים, איתם אפשר להלחם. כל השאר - לא שווים פרוטה". "פלוגה אחת, בפיקודו של איתמר בן ברק, הוכנסה לחולתא. פלוגה שנייה, בפיקודו של מ' קנטור, החליפה פלוגה בגדוד 11, שהיתה ברמות נפתלי, (היה זה יומיים לאחר נפילת מלכיה) ".⁽³⁾

הנה כי כן, מתבררת תמונה עגומה ביותר בהקשר לכוח האדם שהיה מצוי בחזית הצפון, ולא כל שכן - כוח אדם הראוי למשימות קרביות. במצב זה של "שמיכה קצרה", ניסה הפיקוד "לכסות" כל פעם נקודה אחרת בחזית, כאשר על ידי כך הוא חושף נקודות תורפה אחרות. זה היה המצב ערב קרב ההכרעה במשמר הירדן.

---

(1) - "קרבות תש"ח" - הוצאת מערכות 1955, עמוד 216.
(2) - שם, עמוד 217.
(3) - שם, עמוד 218.
(4) - עדותו לענף היסטוריה במטכ"ל - ראה נספחים, עמוד 36.
(5) - עדותו המלאה - ראה נספחים, עמודים 36-51.

ההתקפה השלישית על משמר הירדן - 10/6/1948

עוד לפני עלות השחר הצליחה יחידה, שיצאה ממשמר הירדן, למקש את המעברות שמדרום למושבה. אך יחידה אחרת, בראשותו של איתמר בן ברק, שיצאה מחולתא כדי למקש את המעברות שמצפון למושבה, נתקלה כבר בכוח סורי ונאלצה, לאחר חילופי אש, לסגת לבטיסה.

בשעה 01:00 הצליחה לחדור למשמר הירדן המכונית, שהביאה עימה את התגבורת המחליפה, בגודל כיתה (12-16 איש), ממסקי הגליל והחזירה את הכיתה ששהתה במקום וכן את הפצועים.

בשעה 04:00 נשמעו הדי התפוצצויות של מוקשים מכיוון המעברות הדרומיות, ובשעה 06:00 החלו היריות על המושבה. נתן אדלר הפנה מייד קריאת עזרה לאורי יפה בראש פינה, אך הלה עמד מחוסר כל כוח אפקטיבי, שיאפשר מתן תשובה הולמת לסורים. שתי פלוגות היו בצפון, בחלסה ובתל עזזיאת, בלחימה ובהסתננות מסוריה: גדוד 81 היה בצפת; פלוגת העתודה הועברה על ידי משה כרמל לקרב על לוביה, ומן המשקים גייס אורי יפה את המקסימום האפשרי. למרות זאת, גייסה אורי יפה לעורר את המגינים על ידי מתן הרגשת תקווה לאפשרות בואה של תגבורת.

לאחר מכן באה חדירת הכוח הסורי לתחום המושבה. דרך פישפש שהיה בפינה הצפונית-מזרחית של החומה שהקיפה את המושבה, במקום בו נפגשה החומה עם סוללת העפר (באותה גזרה בה הוקמו ארבע העמדות החיצוניות, שלא היו מאוישות), הצליחה יחידה סורית לחדור לתחום המושבה, מבלי שאיש ירגיש בכך. הדבר קרה לאחר שיחידה זו כבשה את עמדת "בית המרחץ", בה היו שלושה אנשים. שניים מהם נתפשו ע"י הסורים ואילו השלישי, שהיה מאנשי "ווג'ווד", שראה כנראה את המתרחש, הודיע לחבריו שהוא הולך לדווח למטה המקומי, אך במקום זה, ברח לאילת השחר, מבלי למסור לאיש ממגיני המושבה על הופעת הכוח הסורי. חדירה זו בוצעה ע"י הסורים ללא כל ירייה. שמואל בן אברהם, המתייחס לנושא זה, אינו מזכיר כלל את עניין הבריחה מהעמדה וטוען שלרוע המזל, נכנסו ראשוני הכוח הסורי לעמדות בלתי מאוישות, בלי שהרגישו בכך, וע"י כך הפתיעו את המגינים. היה זה כיבוש עמדות ללא אף ירייה.

---

(1) - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה", עמוד 294.
(2) - ע"פ עדות נתן אדלר - ראה בספחים, עמוד 51.
(3) - עדותו המלאה - ראה בספחים, עמוד 59.

רק בהיות הסורים בתוך תחומי המושבה, החלו חילופי היריות. הסורים המשיכו להזרים כוחות דרך הפירצה שפרצו. כוח סורי נוסף התקדם ממזרח וסגר על המושבה מדרום.

בשעה 09:00 פתחו תותחי הסורים בהרעשת כל אזור משמר הירדן, כדי למנוע כל אפשרות של הכנסת תגבורת מן החוץ.

בשעה 10:30 נכנסו השריון הסורי לפעולה, כאשר צלח קודם לכן את הירדן במעברות הצפוניים ותקף את המושבה מכיוון צפון. השריון החל מחסל בשיטתיות את עמדות המגינים. משעה זו, טוען נתן אדלר, אי אפשר היה לעבור בין העמדות ואבדה השליטה במצב. כל עמדה ניהלה מעתה את הקרב כראות עיניה. הקשר בין העמדות נותק כליל. מעתה, רוכזה תשומת הלב בדאגה לשלום הפצועים.

בשעות 11:00-12:00 החלו מתרכזים במרחף המרפאה הפצועים ושרידי הלוחמים, בעוד שבשטח היו עדיין עמדות שהמשיכו את לחימתן. אחת מהן אף לחמה עד ערב של אותו יום (בעמדה זו היה בן כפר-גלעדי, שהצליח לחמוק ולהגיע בשעות 10-11 ביוני - לאילת השחר).

"בצהריים הודיעה חטיבת "עודד", שהמצב במשמר הירדן חמור מאוד: שמונה טנקים עברו את הירדן, וחלק מהם נמצא בכביש מערבה למשמר. התותחים נכנסו לפעולה; אבל בינתיים אין מובעים את הטנקים מלהתקדם. הכרחית הפצצה רצינית. כוחותינו בשטח, אבל לא ברור מה מצבם". כעבור שעה הודיעה מפקדת החטיבה, שיש להניח שאין משמר הירדן קיימת עוד כמות לוחם - - - סביבות ראש פינה ומחניים הופצצו מן האוויר בלא הפסק. התקפות ההטעיה וההטרדה, שנערכו אותה שעה על כפר סאלד ודן, החלו להתגבר. בשעות אחה"צ של אותו יום נערכה התקפה קשה על דמות נפתלי. התוקפים הגיעו עד לגדר, ולא נסוגו אלא לפנות ערב, לאחר קרב קשה. 10.6 הוא גם יום ההתקפה הגדולה (1) על המצודה שממזרח לכנרת, היא עין גב".

---

(1) - "תולדות מלחמת הקוממיות" - הוצאת צה"ל-מערכות, עמוד 184.

הקרב הוכרע בשעות הצהריים ועל הפרק עמדה שאלת הכניעה. שרידי הלוחמים והפצועים, שהתרכזו במרתף המרפאה הבינו, שגורלם נחרץ ופירוש הדבר-כניעה לסורים. הסורים, שהיו כבר בפיתחו של אותו מרתף, מיאנו לקבל את הכניעה וירו בכל מי שנסה לעלות במדרגות כדי להגיש בפניהם את הכניעה. רק לאחר ששכוננו, שאמנם אין טומנים להם פח, דרשו מיושבי המרתף לעלות מתוכו. באותו זמן, פרש אלעזר סגל מעל חבורת הלוחמים ושלה יד בנפשו. אלעזר סגל, שהיה הדמות המרכזית במושבה וכציגה הבלעדי בפני המוסדות השונים, חשש פן לא יעמוד בעינוי הסורים שיגלו את מעמדו וידיעות-יו. הוא ראה לעצמו את החובה, שלא ליפול חי בידי הסורים, העלולים לקבל ממנו מידע חשוב מדי, ולכן התאבד.

39 אנשים (בתוכם 6 נשים) הלכו בשבי ממשמר הירדן לדמשק; בהם היו 12 פצועים, האבידות בקרב האחרון הסתכמו ב-10 הרוגים. בנוסף ל-4 הרוגי 2 ההתקפות הראשונות, נפלו בהגנת משמר הירדן 14 הרוגים. מאחר והמושבה בהרסה כליל ולא שוקמה עוד, הוקם לזכרם גלעד מאבני בזלת העומד בצד הכביש, במקום בו עמדו בעבר בתי המושבה. בגלעד זה נחרת: "גלעד לזכר מגיני משמר הירדן, אשר בגופם חסמו את הדרך לפולשים בשערי הארץ, נפלו על משמרתם וקידשו בדמם את כבוד ישראל ביום ג' סיוון תש"ח, שנת עצמאותנו" - :

סגל אלעזר	-	ממשמר הירדן
גרובובסקי כרמי	-	
טלטיצקי ישראל	-	מיסוד המעלה
איזיקוביץ חיים	-	מארגון "ווג'ווד"
פרנצוס שמריה	-	
שטאל זאב	-	
עמרני סעדיה	-	
לוי שלמה	-	מתגבורת אצ"ל
בודו יוסף	-	
שטרלינג אברהם	-	מכפר גלעדי-תל חי
קסטן אברהם	-	
ג'מור שלמה	-	
לבקוביץ יוסף	-	מחולתא

הסורים לא הסתפקו בכיבושה של משמר הירדן. הם שאפו לבסס כאן ראש גשר במטרה להגיע לכביש הראשי של עמק החולה. בכך, אף לא התחשבו במועד כניסת הפוגה הראשונה לתוקפה. ליל 10-11.6 היה ליל שימורים לשני הצדדים. הסורים ערכו כוחותיהם להמשך ההתקפה למחרת היום. מגמתם היתה - פריצה מתוך ראש הגשר במשמר הירדן לעבר הכביש הראשי ראש פינה - מטולה. לשם כך העבירו חלק מהוכחות שתקפו את עין גב לאזור משמר הירדן. עם זאת המשיך החלק היותר בהתקפת עין גב, כדי לרתק אליה כוחות שלנו.

יחידות "עודד" תפסו משלטים מסביב לראש הגשר במשמר הירדן והתבצרו בהם בקדחות, כדי להיות מוכנים עם שחר לקדם את פני האויב בגזרה. נבחנה תוכנית לערוך התקפת בגד ולכבוש מחדש את משמר הירדן, אולם מחוסר כוחות נאלצו לוותר עליה.

עם בקר פתח האויב בהתקפותיו לעבר המשלטים שבסביבת מחניים, כבש חלק מהם והגיע עד לקרבת מחניים. אך התקפות הנגד שלנו הצליחו לעצור לפני שעלה בידו לנתק את הכביש. הפוגה היתה צריכה להתחיל באותו יום בשעה 10:00, אולם הקרבות נמשכו כל היום. עם ערב החלה הפוגה גם באזור זה והדרך לצפון נשארה פתוחה. עין גב הותקפה אף היא כל אותו יום וגם למחרת, ב-12.6, ורק אחר כך החלה הפוגה גם על גזרה זו.⁽¹⁾

(1)

גזרה זו "

מאליה צצה ועולה השאלה: האם וכיצד ניתן היה למנוע את נפילת משמר הירדן?

להלן מובאות דעותיהם של מספר אנשים, שהיו מעורבים ישירות בקרב.⁽²⁾

(2)

נתן אדלר טוען כי על ידי תגבורת נוספת של 15-20 לוחמים, אפשר היה למנוע את הפריצה הסורית. כבר בראשית הקרב השתלטו הסורים על ארבע עמדות ריקות, שהוקמו בעת ההתקפה האחרונה. אילו היתה משמר הירדן צורת התיישבות אחרת, היתה אף הגישה הכללית אליה אחרת. היא היתה מקבלת את אותו הטיפול לו זכו כל שאר ישובי הגליל העליון, שהיו בטיפולו של ועד הגוש והתנועה הקיבוצית.

---

(1) - "תולדות מלחמת הקוממיות" - הוצאת צה"ל-מערכות, עמוד 186.

(2) - עדותו המלאה - ראה נספחים, עמוד 51.

(1)

שמואל בן אברהם טוען שכיום, כאשר בוחנים את הקרב האחרון, אפשר לומר, כי ייתכן מאוד, שאפשר היה לבלום את ההתקפה בעזרת אותה מחלקת תגבורת (הכוונה לפלוגה, שהיתה העתודה למשימות קריטיות ושישבה במחנה "פילון", עד שנלקחה לקרב על לוביה - א.מ.), שהוצאה ממשר הירדן, מייד עם בואה בליכה שלאחר ההתקפה הראשונה כידוע, עמדה הפוגה הראשונה להכנס לתוקפה למחרת היום, והעמידה בקרב היתה שאלה של מספר שעות בלבד.

(2)

מרדכי לובובסקי טוען, שלא רק התגבורת בת 16 האיש (מיסוד המעלה וחולתא), שבאה לעזרת משמר הירדן, היתה מונעת את הנפילה, אלא אף לחימה של אותם בורחים, שלא דיווחו דבר לאחרים. המגינים היכו בסורים בכל יכולתם, והללו אף הודו בכך מאוחר יותר, בעת היות המגינים בשבי ברמשק. הסורים הודו, שבקרב נהרגו 280 חילים וסרבו להאמין שכנגדם עמדו 40 מגינים בלבד.

(3)

אורי יפה אף מרחיב את פני הדברים: "משמר הירדן, כפי שהיא מתוארת, על מבטליות מתיישביה וקריטריוני השיפוט שלהם, לא פעלה אחרת גם בשעת הקרב האחרון. יש להדגיש ללא צל של ספק, שישוב קיבוצי, או ישוב בעל ארגון פנימי יצייל יותר, עם מסד חברתי ראוי לשמו, לא היה נופל לידי הסורים. אך גם אותה משמר הירדן, בעזרת כוחות חטיבת "עודד", כפי שסוכם עליהם באותו דיון במטכ"ל, - סביר ביותר להניח, שאפשר היה למנוע את כיבושה. והראייה: לאחר כיבוש משמר הירדן, בהערכות מחודשת עם כוחות שלא היו באיכות קרבית גבוהה - נמנע המשך המתקפה הסורית לכיוון מערב. ואף יותר מכך. גדוד קרבי בעל כושר לחימה טוב, אילו היה נמצא בידי המטה באותם הימים, יכול היה בהתקפת נגד, מייד אחר נפילת המושבה, לכבוש אותה בחזרה מידי הסורים".

(4)

משה כרמל, כמפקד חזית הצפון, מתייחס לתאור מצב החזית כולה: "עוצמת האויב היתה מדהימה ויחידותינו, שהיו אותו זמן מצויות בגליל, לא עצרו כוח לעמוד בפניו,

---

(1) - עדותו המלאה - ראה בספחים, עמוד 59.

(2) - עדותו המלאה - ראה בספחים, עמוד 63.

(3) - עדותו המלאה - ראה בספחים, עמוד 48.

(4) - עדותו המלאה - ראה בספחים, עמוד 67.

הוא הוסיף להכות בלי הפסק מכות מוות במשמר הירדן, כשהוא תוקף את ישובנו האחרים מן האוויר - - - ידענו: אם האויב מגיע אל הכביש ומשתלט על "צוואר הבקבוק" הזה בראש פינה, הוא חונקו, והגליל המזרחי כולו מנותק ביתוק מוחלט, שסופו אולי התמוטטות - - - כוחותינו בגליל העליון היו מועטים, תשושים ויגעים מאוד אחר הקרבות הממושכים, אשר עקרו משורותיהם לוחמים רבים, שנהרגו ונפצעו בפעולות משני עברי הגליל. היה הכרח להעביר כוחות נוספים, רעננים יותר, מאומנים היטב, כדי להציב סכר בפני הסורים, השוטפים את הגליל. אולם כוחות כאלה לא עמדו לרשותנו כלל וכלל - - - ועתה, אחר קרבות מרים וזועמים, שנמשכו 4 שבועות, היה הכל פצוע, דרוי, שותת דם". - "הכל היו שותפים אז להערכה בדבר הסכנה של "חיתוך" אצבע - הגליל ועל ידי כך להשתלט על הגליל המזרחי. כל פעולותינו באזור היו מכוונות למנוע זאת, והדבר עלה בידינו".⁽¹⁾

למרות מספר כשלונות, במיוחד בשלב האחרון של הקרבות - נפילת משמר הירדן ומלכיה - השיג צה"ל גם בחזית זו את מגמת המגן הכללית שלו. הניסיון להכריע את כוחותינו במסע בזק - נכשל". בכך נבלמה הסתערות הסורים לעבר מחניים, אילת השחר וראש פינה.

סיכום

הימים שבין תחילת פלישת צבאות ערב הסדירים לארץ ישראל, אור ליום 15 במאי 1948, לבין כניסת ההפוגה הראשונה לתוקפה, בבוקר 11 ביוני 1948, היו המכריעים ביותר בתולדות התחדשות הישוב היהודי בארץ. לראשונה עמד הישוב היהודי בארץ ישראל מול חמישה צבאות ערביים סדירים, וגם היה בפעם היחידה בסכנה ריאלית של כלייה ואובדן כל הניסיון הציוני. לערבים היתה זו ההזדמנות הריאלית הראשונה והאחרונה לחיסולה של מדינת היהודים. ובתחום תקופה זו היו עשרת הימים הראשונים של חודש יוני 1948 הקשים והגורליים ביותר. זו היתה נקודת השפל הבטחוני אליה הגיע ההגשמה הציונית, - תקופה של מפלות צבאיות, שנתנה את אותותיה גם בתחום המדיני (רתיעת "ידידים" מפני הגשמת תוכנית החלוקה והופעתה של תוכנית ברנדוט ושליחותו).

(1) - מכתבו מיום 21.10.1972 - ראה בספחים, עמוד 67.
(2) - "תולדות מלחמת הקוממיות" - הוצאת צה"ל-מערכות, עמוד 187.

כדי לקבל תמונה כללית על המצב בארץ ישראל, מן הראוי לפרט את לוח המאורעות והתאריכים הבא :

- 18.5.48 - כיבוש צמח בידי הסורים.
- 20.5.48 - בלימת ההתקפה הסורית על עמק הירדן.
- 21.5.48 - תפיסה מחדש של צמח, שער הגולן ומסדה בידי צה"ל.
- 24.5.48 - נפילת יד-מרדכי, לאחר 5 ימי קרב.
- 25.5.48 - כישלון התקפת צה"ל הראשונה על לטרון.
- 28.5.48 - נפילת העיר העתיקה בידי הלגיון הירדני.
- 31.5.48 - כישלון התקפת צה"ל השנייה על לטרון.
- 3.6.48 - כישלון התקפת הנגד הראשונה של צה"ל על אשדוד.
- התקפת צה"ל על ג'יבין וכיבוש מבאותיה.
- 4.6.48 - כישלון ההתקפה על ג'יבין ובסיגת צה"ל ממנה.
- 5.6.48 - ההתקפה הסורית הראשונה על משמר הירדן.
- 6.6.48 - ההתקפה הסורית השנייה על משמר הירדן.
- נפילת מלכיה בידי הלבנונים.
- כניסת כוחות קאוקג'י לגליל העליון המרכזי.
- 7.6.48 - נפילת ניצנים בידי המיצרים.
- 8.6.49 - כישלון התקפת הנגד השנייה של צה"ל על אשדוד.
- כישלון ההתקפה של צה"ל על לוביה.
- 10.6.48 - נפילת משמר הירדן בידי הסורים.
- התקפות הסורים על כפר-סאלד, דן, רמות נפתלי, עין גב, והפצצת ישובי עמק החולה.
- כישלון התקפת צה"ל השלישית על לטרון.
- נפילת גזר בידי הלגיון הירדני.
- 11-12.6.48 - הקרב על סג'רה (נגד כוחות קאוקג'י).

בגיזרת הצפון, כמו באזורים אחרים בארץ באותה תקופה, עמד הפיקוד העליון בפני משימות הגנה והתקפות רבות, תוך מחסור גדול בכוח אדם (ובעיקר מאומן היטב) ובשק (בעיקר כבוד). הבעייה הגורלית היתה, כיצד "להתכסות בשמיכה הקצרה". המסקנה שהתבקשה היתה כפולה:

א. לנסות לפעול בניידות מירבית עם הכוחות הנתונים.
ב. להטיל על כל ישוב את מירב האחריות לעמידה במערכה. כל ישוב צריך היה בנתונים אלו להסתדר במירב יכולתו העצמית.

כדי להצליח במשימה, דרושים היו כושר אירגוני גבוה ורמת משמעת ופיקוד גבוהים. מי שהיה פעיל יותר, בעל כושר אירגון גבוה יותר, - לעיתים היה אף משיג יותר חומרים וציוד חיובי עבור ישובו.

משמר הירדן כלל לא היתה בנוייה להתמודדות מסוג זה. חוסר כישרונה האירגוני התבטא בכלכלה, בחברה וגם בביטחון. "היא היתה בבחינת חבוש, שלא יכול להתיר את עצמו", אומר עליה הלל לבדסמן. איכריה לא לקחו חלק בשום פעילות אזורית של הגליל, כולל השתתפות בפעולות ועד הגוש של ישובי הגליל העליון, שהוקם ב-1936 והיה בציג הישובים כלפי השלטונות הבריטיים - מצד אחד, וכלפי מוסדות הישוב וה"הגנה" - מצד שני.

"היתה זו מושבה נחשלת. לא באשמת מתיישיביה, לא התפתחה משמר הירדן ולא השיגה את אחיותיה הצעירות ממנה. היתה זו תוצאה בלתי נמנעת של שיטה נפסדת באירגון ישוב חקלאי".⁽²⁾

---

(1) - חבר אילת השחר ומחברי ועד הגוש של ישובי הגליל העליון.

(2) - "על המשמר", 3.11.1949.

(1)

איכריה, - מספר גרשון גפן, - לא הסכימו בשום פנים ואופן לבצע אינטנסיפיקציה באדמותיהם. כל הצעות הסוכנות היהודית והתאחדות האיכרים בדבר תוכניות להרחבה ולהגדלת מספר המתיישבים במקום, על-ידי מכירת חלק מאדמות האיכרים, ופיתוח מקורות המים בכספי המכירה, - כל אלה נדחו באופן חד משמעי. ומוסיף גרשון גפן, שהתנהגות זו לא היתה אופיינית רק למשמר הירדן, אלא היתה נחלת כל המושבות באותם ימים (הרחבתן בוצעה רק בשנות ה-50, כלומר - לאחר קום המדינה).

בנוסף לכך, היתה המושבה קרוצה מבחינה פוליטית-חברתית. האיכרים הוותיקים השתייכו לימין המתון בציונות, ("הציונים הכלליים"), בעוד שהלכה וחדרה למושבה השפעת הימין הקיצוני (בית"ר-אצ"ל), שהגיעה לשיאה עם יצירת בסיס האימונים של בית"ר, ואחר כך - עם הצטרפות חברי "אירגון נוג'ווד" למקום. גורם זה לא איפשר יצירת פיקוד אחיד וחזק מבחינה ביטחונית. "דווקא היא - הגנתה מוזנחת היתה במידה רבה, בתקופת המלחמה ועוד לפניה. אפשר וגם לכך שאופייה של המושבה הוותיקה בגליל והשווים שבינה לבין שכנותיה, בקודות ההתיישבות הצעירות".⁽²⁾

כל הגורמים הנזכרים, - הכלליים והייחודיים, - הביאו על המושבה את חורבנה. גורלה הטרגי של משמר בירדן נחרץ, בעצם, עוד בטרם החלו הקרבות. לאחר 64 שנות קיום, הגיעה המושבה אל משבר, ממנו לא היה עוד מוצא. טיפוס ההתיישבות שניסו להקים בה, בדון לכלייה במציאות של ההתיישבות החדשה בארץ ישראל. אילמלא המלחמה, היתה בוודאי קורצת תחת כטל בעיותיה. יש להניח, שעזיבת איכריה הוותיקים היתה נמשכת בהדרגה, וסופה שהיתה הופכת למושב, - אם היו נשארים במקום חברי "אירגון נוג'ווד", - או אף לצורה התיישבותית אחרת, - אם גם חברי קבוצה זו לא היו מחזיקים מעמד.

---

(1) - איש מגדיאל ומי שהיה מראשי האגף להתיישבות המעמד הבינוני בסוכנות היהודית משנות ה-30 ועד שנות ה-60. הוא עסק בטיפול, בהדרכה ובניסיונות הרחבה במושבות השונות.

(2) - "קורות מלחמת העצמאות" - נחמאל לורך. ע' 192.

כיבושה הצבאי על ידי הסורים נבע מחולשתה החברתית-פנימית, אולם בעיקר - מחוסר היכולת להגיש לה עזרה צבאית בשעתה הקשה ביותר. הסיוע הצבאי מבחוץ היה בכל מלחמת העצמאות גורם מכריע ביכולת העמידה של הישובים. לא לרשות הפיקוד העליון ולא לרשות חזית הצפון עמדו באותם ימים כוחות ניידים בכמות כזאת, שיכלו לפתור בעת ובעונה אחת את כל הבעיות שבפניהן עמדו. הערכתם היתה, שהמצב בגליל העליון המזרחי יציב פחות או יותר, בהשוואה לגזרות אחרות, ולכן חשפו ביוזעין את אצבע הגליל, בראשית ימי יוני 1948. חשיפה זו יצרה נקודת תורפה אסטרטגית, שנוצלה, (במקרה או במתכוון), על ידי הסורים במשמר הירדן, (ועל ידי הלבנונים - במלכיה).

משמר הירדן נחרבה בידי הסורים עד היסוד. גם מתיישבה לא חזרו עוד אליה. דמותה, כטיפוס ההתיישבותי בארץ ישראל, הוכחה כבילתי הולמת עוד את תנאי הארץ. איכריה ומתיישביה לא שבו לקוממה, והחוזרים מן השבי הסורי התפזרו בחלקי הארץ השונים.

מקורות

- * א. עבר הדני - "משמר הירדן - מושבת הספר שנפלה" / הוצאת הוועדה להנצחת משמר הירדן, תשכ"ה; עמודים: 250-350; 221; 219; 191-190.
- * "ספר הפלמ"ח", כרך ב' ; ע' 274-296.
- * "אילן ושלח - קרבות חטיבת גולני"; הוצאת מסדה, ע' 147-151.
- * נתנאל לורן - "קרבות מלחמת העצמאות"; הוצאת מסדה, ע' 191-190.
- * "תולדות מלחמת הקוממיות" / הוצאת צה"ל "מערכות"; ע' 184-187.
- * "פרקים במלחמות ישראל תש"ח-תש"ט" / הוצאת הקיבוץ המאוחד; ע' 241-249.
- * "קרבות תש"ח" / הוצאת "מערכות" 1955; ע' 216-229.
- * מבחם בגין - "המרד" / הוצאת "אחיאסף" 1950; ע' 237-242.
- * משה כרמל - "במערכות הצפון" / הוצאת צה"ל "מערכות" - הקיבוץ המאוחד; ע' 234-235.
- * "תולדות ההגנה", כרך ג', חלק ב' / הוצאת "עם עובד", תשל"ב; עמודים: 1292, 1409-1410, 1542, 1555-1556.

עתונות התקופה:

- * "מעריב" 18.4.1972 - גליון ערב יום העצמאות, תשל"ב.
- הכתבה: שרוגי - "קרב הייאוש על מעברות הירדן".

עדות:

- * אורי יפה.
- * נתן אדלר.
- * שמואל בן אברהם.
- * מרדכי לובוסקי.

נספחים

1. פרשת הגליל העליון המזרחי - אורי יפה.
2. חטיבת "עודד" בגליל העליון - אורי יפה.
3. דברים שנרשמו בשיחה עם אורי יפה.
4. דברים שנרשמו בשיחה עם נתן אדלר.
5. דברים שנרשמו בשיחה עם שמואל בן אברהם.
6. דברים שנרשמו בשיחה עם מרדכי לובובסקי.
7. מכתב תשובה של משה כרמל.

פרשת הגליל העליון המזרחי

מן ה-30.5.1948 עד הפוגה הראשונה.

דו"ח שנכתב על ידי אורי יפה לענף היסטוריה במטכ"ל.

ב-30.5.1948 בשעה 23.00 נתקבלה הפקודה למטה חטיבת יפתח בגליל המזרחי

להוריד מייד את הגדוד הראשון של הפלמ"ח, (אחד משני הגדודים שהיוו את חטיבת

"יפתח"), מן הגליל המזרחי ולהיות למחרת, ה-31.5.1948 בשעה 16.00 בסביבות

תל-אביב.

יום קודם לכן כבש הגדוד הראשון את מלכיה. המקום לא התארגן עדיין להגנה

והגדוד נמצא על המישלטים בכפר ובסביבה.

הסעיף החמור ביותר בפקודה זו, היה ההכרח להוריד את הכוחות מהמשלטים לאור

היום, תחת תצפית האויב, הן מהצד הצפוני-מערבי, הלבנוני, והן מהצד המזרחי,

הטורי.

מטה החטיבה, שהתכנס לישיבת חרום מיידית, החליט לעשות את ההכנות לירידת

הכוח, ובמקביל, - שמפקד חטיבת "יפתח", יגאל אלון, וסגנו אורי יפה, ירדו מייד

לפיקוד העליון לברר מצב הדברים, ואולי גם לשנות את הפקודה, על ידי הסבר מהלך

העיניינים בגליל העליון המזרחי.

החלפת הגדוד במלכיה הוטלה על פלוגה בלתי מלאה של 80-180 איש מגדוד 11,

שנמצאה אותה שעה בצפת. הפלוגה היתה שם כל זמן המצור ועדיין לא הספיקה לצאת מן

העיר, להתארגן מחדש ולהתאמן - בגלל היותה עסוקה בתפקידי שמירה בעיר הכבושה.

בישיבה שהתקיימה למחרת, ה-31.5.1948, בפיקוד העליון, בהשתתפות קצין-

המיבצעים יגאל ידין, הרמ"א ישראל גלילי, המח"ט יגאל אלון וסגנו אורי יפה, -

סוכם שאין אפשרות לשנות את ההוראה להורדת הגדוד הראשון (הוראה שניתנה על-ידי

שר הביטחון); ויותר מזה: כיוון שהגדוד הראשון אינו מספיק לביצוע המשימה שהוטלה

עליו, יש להוריד גם את הגדוד השלישי, הווה אומר - כל חטיבת "יפתח", וכל זאת

מייד, וללא שהיות.

- בכדי להבטיח את הגליל מפלישת אויב, הוחלט על נקיטת הצעדים הבאים:
- א. גדוד אחד, 21 או 22, מחטיבת "הכרמל" יעלה מיד לגליל העליון המזרחי. במקומו, יצורף לחטיבת "הכרמל" גדוד 81 מחטיבה 8.
- ב. החלפת גדוד 11 במישלטים התפוסים על ידו, בכוחות אחרים וחלוקתו לשניים, על מנת שיהווה גרעין לשני גדודים, שליחה מיידית של מגוייסיים חדשים, למילוי המיכסה של שני הגדודים, ובצרוף גדוד 21 או 22 - להביא למצב של שלושה גדודים בגליל, תוך זמן קצר.
- ג. להקים על ידי-כך חטיבה חדשה, מס. 9 (חטיבת "עודד"), שלמפקדה מונה אורי יפה.
- ד. להקים מייד את חזית הצפון בפיקודו של משה כרמל, שתקיף את שלוש החטיבות הבאות: חטיבה 1, "גולני" // חטיבה 2, "הכרמל" // חטיבה 9, "עודד" //.
- אחריות החטיבות לגבי השטחים שהוחזקו על ידן, לא שונתה. אי לכך נשאר באחריותה של חטיבה 9, "עודד", הגליל העליון המזרחי. נכתבה פקודת מבצע, שכללה את כל השינויים. ומאחר שמשה כרמל לא נמצא בישיבה, נשלח עוזר קצין המבצעים, ישראל בר, עם הפקודה אל משה כרמל.
- למחרת ה-1.6.1948, בבוקר, כאשר הגעתי למפקדתו של משה כרמל, בחורשת מרחביה, מצאתי שם את עוזר קצין המבצעים, ישראל בר, עם הפקודה.
- משה כרמל לא הסכים לביצוע הפקודה ככתבה ושינה בה את הסעיף העיקרי והחשוב: הוא לא שלח מייד לגליל את גדוד 21 או 22, גדודים ותיקים, מאומנים, מנוסים, עם עבר קרבי - אלא החליט להפלות לגליל את גדוד 81, - גדוד שגוייס ימים מספר קודם לכן. גיל מגוייסייו של גדוד זה היה 45 ומעלה, ועדיין לא החל אפילו באימוניו, אלא הוקם, למעשה, רק במיסגרתו האירגונית.
- התנגדתי בתוקף לשינוי זה והסברתי שגדוד 81, במצבו הוא נמצא ובהרכב מגוייסיים כזה, לא יוכל למנוע פלישת אויב לגליל, שהיא כמעט ודאית, מאחר ותצפיות האויב ראו, שהכוחות יורדים מהגליל.
- משה כרמל לא קיבל את התנגדותי. הודעתי לעוזר קצין המבצעים על עירעורי לשינוי זה בפקודה המקורית ודרשתי להביא את עירעורי בפני הפיקוד העליון.

אני עצמי עליתי מייד לגליל על מנת להתחיל באירגון החטיבה. תוך ימים ספורים החלה החטיבה להתארגן. למרות עירעורי לפיקוד העליון על עינין השינוי שהכניס משה כרמל, הגיע לגליל לא גדוד 21 או 22 מחטיבת "הכרמל", אלא גדוד 81, אשר על פי תיאורי כנ"ל יובן, מדוע לא ניתן להישתמש בו לתפקידי קרב, (למעשה עד סוף מלחמת השיחרור לא נשתנה מצבו של גדוד זה). במצב דברים זה היה הרכבה הנוכחי של חטיבה:

א. גדוד 11 עם פלוגה אחת טובה ופלוגה שנייה לא מלאה, בהתארגנות.

ב. גדוד 91, גם הוא בעל פלוגה וחצי.

ג. גדוד 81, תיאורו כנ"ל.

חלוקת הכוחות בשטח היתה:

גדוד 91: מרכזו ומטהו - חלסה, ומיסגרת פעולתו - גוש ישובי החולה הצפוני,

מטולה, משגב עם, מזרה. נקודת התורפה בגיזרה זו היא הצד המזרחי,

מתל-אל-קאדי ועד כפר סאלד.

גדוד 11: שימש ככוח עתודה וישב במחנה "פילון" ליד ראש פינה והחזיק את

משלטי מלכיה.

גדוד 81: ישב על הכנען והיה אחראי לגיזרה המערבית.

חששותינו לגבי התקפות האויב התאמתו מהר יותר ממה שהיה לצפות. בליל

5.6.1948 הותקפו בבת אחת מלכיה במערב ומשמר הירדן במזרח. אין ספק שתוכנית

האויב היתה לבתק את הגליל העליון המזרחי. במקביל החלו התקפות והיסתננויות

בצפון החולה. באותו לילה לא עמד לה כוחה של הפלוגה במישלטי מלכיה. עדיפות הכוח

התוקף היתה רבה, והפלוגה נסוגה לרמות נפתלי ונשארה להגנה. מלכיה נפלה. במזרח,

במשמר הירדן, ערכו כוחותינו התקפת נגד. האויב נסוג והשאיר בידינו כמויות

נשק גדולות.

בצפון החולה לא נחל האויב הצלחות, אך נמשכו קרבות מקומיים קטנים. היה

ברור לגמרי שהאויב ינסה לתקוף מחדש, וייתכן מאוד - בכוחות גדולים הרבה יותר.

ב-7.6.1948 קיבלתי פקודה ממפקד חזית הצפון, משה כרמל, לשלוח פלוגה מגדוד 11 לעזרת חטיבת "גולני", - 1 - בהתקפה על לוביה. כל הסברותי, שאין זה בא בחשבון מבחינת מערך כוחות מינימלים ושזוהי פלוגת העתודה היחידה והפלוגה היחידה עם ניסיון קרבי, הנמצאת בחטיבה, - עלו בתוהו. גם עירעור שנישלח לפיקוד העליון, לא נענה. נאלצתי לשלוח את הפלוגה ללוביה.

במקום הפלוגה, נאמר לי, ישלח לגליל גדוד 23 מחטיבת "הכרמל". לאחר בירור, נודעו לי הפרטים הבאים על הגדוד: זהו גדוד חדש, הנמצא בהתארגנות. יש בו בסך הכל פלוגה וחצי. הטוראים אך זה החלו באימונים. העובדה שגדוד זה לא נילקח לעזרתם של הכוחות בלוביה, תמיד על מצבו. להלן דברי מפקד הגדוד, מכסי כהן, שהגיע אלי ב-8.6.1948 בלילה עם גדודו: "ישנה ברשותי פלוגה וחצי, בתוכה כ-35 מפקדים, איתם אפשר להילחם. כל השאר לא שווים פרוטה".

ב-9.6.1948 נשלחה מחלקה מגדוד 23 למקש מעברה בירדן, מדרום לחולתה. כאשר הגיעה המחלקה למעברה, ניתקלה בכוחות הפלישה הסורים ובסוגה.

הקרב על משמר הירדן נמשך עד למחרת בצהריים, 10.6.1948. לא היה בנמצא כל כוח, שאפשר היה לערוך אותו להתקפת נגד, כיוון שהכוח היחידי שבא בחשבון, נשלח לעזרת חטיבה 1, לפי הוראות מפקד החזית.

בהתקפה זו על משמר הירדן, העמידו הסורים כוחות גדולים ביותר: רגלים, אלטילריה, טנקים ומטוסים. בבוקר ה-10.6 נשלחה פלוגה מגדוד 23 לתפוס ולהחזיק את גבעה 243, הנמצאת בין הירדן למחניים. הכוחות בגבעה 243 החזיקו מספר שעות לאחר הכרזת הפוגה, שחלה בתאריך 11.6.1948. לאחר מכן נסוגו תחת לחץ חזק בילתי פוסק של הצבא הסורי, שהיה שם במלוא עוצמתו. הפלוגה נסוגה לחרבת ירדה. באותו יום חזרה הפלוגה מגדוד 11, שתיגברה את חטיבה 1. עוד באותו יום נערכה התקפת נגד, במטרה להוציא מידי הסורים את גבעה 243. ההתקפה נכשלה ואנשינו נסוגו.

דרשתי כוחות נוספים, מתאימים בגודלם ובכוחם, להתקפת נגד ולהדיפת הסורים. בתחילה היתה הבטחה שיגיעו כוחות. נעשו סיורי מפקדים, הן מגדוד חטיבה 1 והן מחטיבה 2, - אך בסופו של דבר, נתקבלה פקודה לא לבצע את ההתקפה. הפוגה הראשונה נכנסה לתוקפה.

חטיבת "עודד" בגליל העליון, במלחמת הקוממיות

עדותו של א. יפה, שנמסרה לרס"ן פייקס, בקשר לביצוע מחקרו על חטיבת "עודד" בגליל המזרחי עד ההפוגה הראשונה.

עיקרי דבריו של א. יפה נרשמו תוך כדי שיחה, שנערכה בינו לבין רס"ן פייקס, יום 6 אפריל 1963. עדותו של א. יפה מתייחסת למצב בגליל העליון, ולפעולותיה של חטיבת "עודד", ממועד הקמת החטיבה וקבלת האחריות על הגליל העליון, בסוף מאי 1948, ועד קרבות 10 הימים.

א. יפה ביקש בתחילת השיחה כי תודגש העובדה, שתשובותיו מסתמכות על הזיכרון בלבד, ועל כן ייתכן, שללא משיטת שתורבבה מספר טעויות. להלן רישום שאלותיו של רס"ן פייקס ותשובותיו של א. יפה: -

ש. (1) מה היתה הסיבה להקמת חטיבת "עודד"?

ת. למחרת כיבוש מלכיה על ידי הפלמ"ח בפעם הראשונה, הגיעה הוראה להוריד את הגדוד הראשון מן הגליל. הגדוד הראשון היה ערוך במלכיה. מייד נצטוו סידורים להחלפתו על ידי גדוד 11. יחד עם י. אלון, נסעתי לפגישה עם י. ידין וישראל גלילי במטכ"ל ברמת גן. בישיבה סוכס להוריד את חטיבת "יפתח" כולה מן הגליל ושהאחריות לגליל המזרחי תימסר לחטיבה חדשה - חטיבת "עודד" (9), שתהיה עצמאית, אולם עם קשר לפיקוד הצפון, שהוקם אז. ייעודה של החטיבה היה להגן על שלמות הגליל העליון, לאחר שטוהר על ידי חטיבת "יפתח". עם הורדת חטיבת "יפתח", בתמנה מ. כרמל מפקד חזית הצפון, כך שמרגע הקמת חטיבת "עודד", הייתי כסוף למ. כרמל.

ש. (2) איזה יחידות הוצמדו תחת פיקוד חטיבת "עודד", עם הקמתה?

ת. בישיבה שנערכה במטה ברמת גן סוכס, שחטיבת "עודד" תורכב מהיחידות הבאות:

א. גדוד 11 שחנה בגליל העליון.

ב. אחד משני הגדודים הטובים של חטיבת "כרמלי", דהיינו גדוד 21 או גדוד 22, - ולא גדוד 23, שהיה בשלבי גיוס והתארגנות וחטר ניסיון. במקום הגדוד שהיה עתיד לעבור מ"כרמלי" ל"עודד", היה צריך להגיע לחטיבת "כרמלי" גדוד 81 מחטיבה 8. משה כרמל היה עסוק באותה עת בהכנות לקרב על ג'נין ומאן להעביר אחד משני הגדודים לחטיבת "עודד". י. בר שנשלח מהמטכ"ל לביצוע פקודה זו, שוכנע על ידי מ. כרמל שיש לתקוף את ג'נין. לכן ביטל כרמל, בהסכמתו של בר, את התוכנית להעברת גדוד 21, או 22 ל"עודד", ובמקום זה היפנו את גדוד 81, שהיה חלש, לחטיבת "עודד".

ג. נפת "אורן", שכללה את הישובים ואת המשמר הנצ. מכאן שחטיבת "עודד" הורכבה בסופו של דבר מגדוד 11, (שהתפצל לשניים: גדוד 11 וגדוד 91), וגדוד 81, שהגיע בנתיים לצפת ולנפה.

ש. (3) מה היה מצבו הקונקרטי של האוייב עם הורדת החטיבת "יפתח"?
ת. גם הצבא הסורי שנסוג (ולא הוכה!) מעמק הירדן וגם הצבא הלבנוני, היו חופשיים מלחץ ובילתי מרותקים. לפי הערכתנו מאז, מנה הצבא הסורי, שלדעתו היה הטוב שבצבאות ערב, כ-3 חטיבות (דיוויזיות) וכוחות שריון (טנקים ומשוריינים). הצבא הלבנוני שהיה באזור מלכיה ובקו "יפתח" (בגבול המערבי), מנה כחטיבה וכוחות שריון. האמת היא שמערכת המודיעין שלנו, כולל המודיעין הקרבי, הייתה חלשה מאוד וידיעותינו היו מעטות.

ש. (4) מה היו הערכותיך לאפשרויות הפעולה של שני הצבאות שהזכרת?
ת. הייתי שותף להערכה, שכוונתם של הסורים והלבנונים הייתה לנתק את הגליל המזרחי, שהיה נקי באותו זמן, על ידי תקיפה כל ציר משמר הירדן וציר נבי יושע, כאשר שני הצבאות יפגשו באזור אילת השחר או ראש פינה.

ש. (5) מה היה מצבן ובמה עסקו באותה עת החטיבות האחרות בחזית הצפון?

ת. חטיבת "גולני" היתה "תקועה" בגלבוש, סגורה ולוביה. חטיבת "כרמלי", שהיתה בלתי מרותקת, התכוונה לכבוש את ג'נין. ההתקפה על ג'נין, שלא הצליחה, פגעה בחטיבת "כרמלי". ברצוני לציין, שלא היתה כוונה לרתק את חטיבת "כרמלי", מאחר וחטיבה זו בועדה לשמש מעין עתודה לכל חזית הצפון. חטיבת "עודד" נפגעה בעקיפין מההתקפה על ג'נין, מאחר והגדוד הטוב - הקרבי, שהיה צריך לעבור מ"כרמלי" ל"עודד", לא הגיע. ברצוני לציין, שההערכות התאמתו בקרבות הראשונים שהתחוללו לאחר קבלת האחריות על ידי החטיבה. היו אלה הקרבות על מלכיה ומשמר הירדן. בנוסף לכך, לחמו יחידות מהחטיבה בהסתננות אל הכפרים, מהגבול הסורי לעמק החולה. לצורך זה נכבש תל-עזזיית על ידי פלוגה מהחטיבה.

ש. (6) מתי אתה הגעת לגליל ומה היו תפקידיך עד להקמת חטיבת "עודד"?

ת. מוביתי למפקד הגליל המזרחי בפברואר 1948. הכוחות שעמדו אז תחת פקודתי כללו את הגדוד השלישי של הפלמ"ח, גדוד 11 בפיקודו של י. ליאור, (היום-אל"מ ליאור), ונפת תל-חי ("אורן"), שלה היו כפופים כל הישובים. במסגרת הנפה שרת גם המ"ב (משמר-נע). עם העלאת הגדוד הראשון וריכוז הגדוד הראשון והשלישי במסגרת חטיבת "יפתח" בפיקודו של י. אלון, מוביתי לסגנו של י. אלון. כל הכוחות שמביתי קודם עמדו לפקודתה של חטיבת "יפתח", אשר היתה מופקדת על הלחימה בגליל המזרחי. עם העברת "יפתח", הוחלט על הקמת חטיבת "עודד".

ש. (7) מי עבר איתך מחטיבת "יפתח" לחטיבת "עודד"?

ת. חלק מגיוס המשקים נעשה ביוזמתי. קצין המנהלה היה ד. אשכול מאילת השחר.

ש. (8) איך היו ערוכים כוחות חטיבת "עודד" לפני הקרבות על מלכיה

ומשמר הירדן?

ת. גדוד 81 הוכנס, עם הגיעו מתל אביב, - לצפת, ובה נשאר עד אחרי

הקרבות 10 הימים. גדוד 11 (בשלימותו) היה ערוך, - פלוגה במלכיה,

פלוגה באזור המצודות, פלוגה ב"פילון" כעתודה. מחלקות מקובצות

מהמשקים היו בבני יושע ובמקומות אחרים.

ש. (9) מה הן הערכותיך לגבי כוח-האדם ורמת המפקדים ששרתו בחטיבת "עודד"?

ת. עם הקמתה, היו בחטיבה רק 3 פלוגות - אלה של גדוד 11. גדוד 81 היה

גדוד חיל משמר, ולמעשה כמעט ולא ניתן היה לשתפו בפעולות. גדוד 23,

שצורף יותר מאוחר לחטיבה, לאחר נפילת מלכיה וההתקפה הראשונה על

משמר הירדן, היה גדוד של שתי פלוגות לא מלאות, שהיו, למעשה,

בהתארגנות. רמת המ"פים היתה לא רעה. המ"מים והמ"כים היו אף הם

ברמה סבירה. הצרה היתה, שלמפקדים לא היה עם מי לעבוד, כיוון שרמתם

של החיילים היתה נמוכה, (בלתי מאומנים), וחלקם הגדול - בגיל מבוגר

ולא כשרים לקרב.

ש. (10) איך היה שיתוף הפעולה מצד המשקים?

ת. המשקים והישובים שיתפו פעולה בצורה מלאה. לעיתים היו ויכוחים

וויכוחים, בעיקר עם צפת. אולם בכל מקרה ביצעו הישובים את אשר

הטלתי עליהם. היו משקים, שלא יכלו לסייע בכוח-האדם מפאת מצבם.

מספר משקים יכלו לעזור בכוח-אדם, ואת אלה ברצוני לציין - בעיקר

את דפנה, חולתה, אילת השחר וכפר גלעדי.

ש. (11) האם יכול אתה לספר לי על קרב מלכיה ועל הסיבות לנסיגה ממלכיה

לרמות נפתלי?

ת. הדרך מן הלבנון היתה חשופה. במלכיה ישבה פלוגה, שמנתה כ-110 איש,

אשר תפסה את אותו השטח שהוחזק על ידי הגדוד הראשון. הכוח לא הספיק

להתבצר, דבר שלא עלה אף בידי הגדוד הראשון. ברצוני לציין, שהפלוגה

שתפסה את מלכיה, באה מצפת והיתה חסרת נסיון בלחימה בשטחים פתוחים.

לא היתה לי אפשרות לשלוח אנשים נוספים, מאחר וגיוס המשקים היה מוגבל. אנשים שגוייסו מהמשקים, החזיקו את בני יושע (31-30 איש) ותיגברו את משמר הירדן.

ועכשיו לגבי המערך: הכוח ישוב במלכיה באזור הקמפ ובבית המכס. לרשותו 2 תותחי מ"מ + כיתה ואבטחתם בוצעה בסיבוב הכביש לבלידה. האוייב תקף מכיוון עטרון, עם שתי פלוגות שריון וכשני גדודי חי"ר. האוייב הצליח להשתלט על תותחי הנ"ט. הקרב נמשך כ-3 שעות, כשהאוייב תוקף ממערב עם השריון והחי"ר. כעבור 3 שעות החליט המ"פ לסגת עם הכוח לרמות נפתלי. לדעתי, לא היתה למ"פ אפשרות להחזיק מעמד, עקב עדיפות האוייב ורמת האימון הנמוכה של הפלוגה. אני לא ידעתי על הקרב המתחולל במלכיה, מאחר ומ"ק 19 של המ"פ התקלקל. חוץ מזה, היינו עסוקים באותה עת בהדיפת ההתקפה הראשונה שנערכה על משמר הירדן.

ש. (12) מה עשו הכוחות האחרים של החטיבה באותה תקופה?
ת. בקרב הראשון הותקפה משמר הירדן על ידי גדוד, שהסתייע בארטילריה ממזרחו של הירדן. הצלחנו להדוף את הסורים, לאחר שמשמר הירדן קיבלה תגבורת ממשקים, ובעיקר כתוצאה מכניסתה לקרב של פלוגת העתודה מ"פילון". פלוגה זו היתה בפיקודו של מ. וידבסקי. לאחר ההתקפה הראשונה על משמר הירדן, צרפו את גדוד 23, בפיקודו של מכסי כהן. בגדוד היו: פלוגה אחת, בפיקודו של א. בן-ברק, שהוכנסה לחולתאן; פלוגה שנייה בפיקודו של מ. קנטור, החליפה פלוגה בגדוד 11, שהיתה ברמות נפתלי, (היה זה יומיים לאחר נפילת מלכיה). בליל 10-9 ביוני 1948, תפסו הסורים את המעברות באזור פרדס חורי (שתיים). הסורים העבירו כוחות והתקיפו את משמר הירדן. כוחותיהם היו מורכבים 2-3 גדודי חי"ר ושריון. מאחר ולא היה סעם לנסות ולפרוץ למשמר הירדן, תפסנו את משלטי ירדה וגבעה 243, במקום שהיו מצויים בני צפת. לא היה לי כוח עתודה, מאחר ולמרות התנגדותי הנמרצת, פקד מ. כרמל לשלוח את הפלוגה מ"פילון" ללוביה. תסרוכה של פלוגת העתודה

מ"פילון" היה גורלי. כל המרחב נשאר ללא כל כוח רציני לקרב. כל זה הוסבר הסבר היטב למטה הפיקוד. כמו כן הוסברה על ידי הסכמת קצין המטה החטיבתי לאפשרות התקפה סורית חוזרת. למחרת שוחררה הפלוגה מלוביה. ניסינו לתקוף נגד ולכבוש את אזור בני צפת, שבינתיים נתפס על ידי הסורים. ההתקפה נכשלה. תוך כדי התקפה, הפציצו הסורים מהאוויר את כל ישובי האזור. ברצוני גם לציין, שבאותו מועד תקפו הסורים על ידי כוח אחר את אילת השחר ואת חולתא. כתוצאה מהתקפות הנגד שנערכו לאחר נפילת משמר הירדן, בוצר קו מחניים-ירדה, שהיה קו גבול כוחותינו עם הכניסה להפוגה. כיבוש גבעה 243 על ידי הסורים היה לאחר שהפוגה נכנסה לתוקפה.

ש. (14) כיצד היתה מאורגנת משמר הירדן להגנה?

ת. מסביב למושבה היו בונקרים ועמדות. במקום היו 60-70 לוחמים. הנשק היה, כמקובל באותם ימים: רובים, תת מקלעים ומרגמות "2. מק"ב לא היה במקום. מפקד המקום היה המא"ז. מפקד התגבורת, שהיה במקום, הוצא לילה קודם.

ש. (15) מתי ידעתם שהסורים הולכים לתקוף, וכן אולי זכורים לך פרטים נוספים לגבי הקרב במשמר הירדן?

ת. כשנודע בלילה שהסורים חצו את הירדן, ידענו שמשמר הירדן תותקף. מקור נוסף, שממנו למדנו על ההתקפה הממשמשת ובאה, היה י. חנקין, שישב בין ה"היב" (שבט בדואי ששיתף פעולה).

זכור לי, שהעמדה הצפונית שבישוב ראתה את עוצמת כוח האויב, ומתוך פחד ברחו (כ-3 אנשים). למעשה נכבשה משמר הירדן תחת לחץ. רק 2 עמדות, אלה שבדרום, לחמו ברצינות. עמדה אחת בדרום, ובה 5 אנשים, נלחמה עד הערב, וזאת לאחר שהמושבה הפסיקה להילחם עוד בצהריים.

ש. (16) מדוע לא חסמו את מעברות הירדן ומדוע לא מיקשו את המעברות?

ת. כשאנשי חולתא הודיעו על ריכוז כוחות ממזרח לירדן, ניסינו לתפוס את המעברות ולמקש אותן, אבל היה מאוחר. כחצי פלוגה שנשלחה לצורך זה

(מפלוגתו של בן-ברק), הגיעה למקום באיחור. למעשה, בזמן שהיו בדרכם, נתקלו בכוח סורי, שחצה את הירדן והיה בדרך למשמר הירדן. היו חילופי יריות והכוח חזר לבסיסו. מוקשים החלו רק אז להגיע.

ש. (17) האם ידעו קודם על המעברות?

ת. כן. לא טיפלנו במעברות קודם, מאחר וכל הקשור בטיפול בנושאים כאלה, בעיקר מיקוש, רק החל להגיע, וכל אירגון המודיעין בכללו היה מוזנח. כן ברצוני לציין, שאנשי חולתא החזיקו גם את דרדרה, ואולי משום כך החלטנו לא להוציא משם כוח קודם לכן.

ש. (18) מה היתה פריסת פלוגות החטיבה ביום קרב?

ת. שתי פלוגות היו בצפון, בחלסה ובתל-עזזית, בלחימה ובהסתננות מסוריה. גדוד 81 היה בצפת. פלוגת העתודה הורדה על ידי מ. כרמל ללוביה. לאחר מכן, כשחזרה מלוביה, הוכנסה לקרב על משמר הירדן.

ש. (19) איך התנהל הקרב על תל-עזזית?

ת. בהפוגה העלו את "כרמלי" לגליל. חטיבת "כרמלי" קיבלה את האחריות לגיזרת משמר הירדן, וצורף אליה גדוד 11 מחטיבת "עודד". חטיבת "עודד" קיבלה את האחריות לגיזרה הצפונית. בלילה הראשון לקרבות 10 הימים, כבשה פלוגה מגדוד 91 את תל-עזזית. האויב הגיב מייד למחרת ותקף את אש המקום, ובעוצמה רבה. לאחר שנפגעו כ-80% מהאנשים, החלפתי פלוגה זו בפלוגה אחרת. לחץ הסורים נמשך. הלילה המכריע היה הלילה התשיעי או העשירי לקרבות 10 הימים, ולמחרתו פתחו הסורים בהסתערות ישירה של שריון וח"ר. מסקד הכוח ושני מכי"ם נפלו. נשלח כוח אחר, כמדומני מאנשי הישובים, להחליף את הכוח שעל התל. כוח התגבורת פגש בדרכו לתל-עזזית את הכוח שישב בתל, ובסיגתו. הרכב הצזרה והתגבורת לא איפשר התקפת נגד. תל-עזזית היתה עבוד הסורים מאמץ משני, מאחר ואת עיקר כוחם הפעילו בדרום. עוצמת הכוח התוקף מנתה כגדוד משוריינים ושתי פלוגות חי"ר. אגב, ברצוני לציין, שבאותה עת הצפתי לא לתקוף נגד באזור משמר הירדן, כי אם לעלות עם חטיבת "כרמלי" על הסורים מעורפם, דרך הציר מכפר בניאס.

ש. (20) כיצד היו ערוכות פלוגות החטיבה ומדוע לא הוכנסו כוחות

נוספים לקרב?

ת. גדוד 91 תוגבר בהפוגה על ידי כוח אדם לא מתאים וישב עם שתי פלוגות

במצודות. שתי הפלוגות מגדוד 11 הועברו אל תחת פיקוד חטיבה 2

("כרמלי"). גדוד 81 ישב בצפת, ומפאת רמתו הנמוכה, לא ניתן היה

לשבצו ככוח לוחם. הנפה והישובים החזיקו ונשאו את עצמם אהדדי.

ש. (21) האם מפקדת חזית הצפון היתה כל הזמן ב"תמונה"?

ת. כל הפעולות היו בתאום מ. כרמל.

ש. (22) מה היה המצב בחזיתות בתקופה הנסקרת, מלבד שלושת הקרבות

שעליהם דיברת?

ת. למעשה, היו כל הזמן קרבות וחילופי יריות. היה לחץ בינוני, לכיוון

גבי יושע ורמות נפתלי. הסורים תקפו, ובעיקר באש, את אזור

כפר סאלד-דן, דרדרה חולתא. בעיקר הסרידו הסורים את אילת השחר,

ובעיקר בזמן הקרב על משמר הירדן, ומייד לאחר כיבושה. כן הירבו

הסורים להפציץ את הישובים במטוסיהם. בנוסף לכל זאת, היינו חייבים

להקצות כוחות ללחימה בהסתננות, שאותה עודדו הסורים. כיבוש

תל-עזזיית נעשה על ידי, בכדי לסגור את ציר ההסתננות.

ש. (23) מה היה מצב הנשק והחיימוש?

ת. עד להפוגה הראשונה, לא היו בידינו כלי נשק נ"ט. לאחר ההפוגה

הראשונה, קיבלנו פיא"טים. היו בידינו 4 תותחי 20 מ"מ, אשר שניים

מהם נפלו בידי האויב במלכיה. מייד לאחר הקרב על משמר הירדן,

קיבלנו 28 תותחי 17 ליט' + 20 פגזים וסוללות 65 מ"מ. סוגי נשק

אחרים, (נשק אישי כיתתי וסיוע גזודי), היו בחטיבת "עודד" כפי שהיו

בחטיבות אחרות. אמצעי הקשר היו מספיקים. לכל הישובים היינו

מחובדים בקשר קווי. כלי קשר אלחוטיים היו מספיק. היו בידינו

מ"ק 19 ומ"ק 20.

ש. (24) האם היו יחידות חטיבתיות, בנוסף לגדודים שהזכרת?

ת. הקמנו פלוגת סיור על ג'יפים. בזמן קרבות 10 הימים, היתה פלוגה זו

עדיין בהתארגנות. פלוגת הסיור הופעלה רק במועד יותר מאוחר.

דברים שנרשמו בשיחה חופשית עם אורי יפה,

שהתנהלה ביום 13.8.1972 בנושא משמר הירדן.

ביום 30.5.1948 נתקבלה פקודת הפיקוד העליון למטה חטיבת "יפתח", להוריד מייד את הגדוד הראשון מהגליל לביצוע משימות בדרך לירושלים, על מנת להקל על מצבה של ירושלים. למחרת, ביום 31.5.1948 התקיימה ישיבת הפיקוד העליון, בהשתתפות יגאל ידין, ישראל גלילי, יגאל אלון ואורי יפה, בדבר פקודה זו, שניתנה בהוראתו הישירה של שר הביטחון - דוד בן גוריון. ישיבה זו מסכמת, שלשם ביצוע המשימות בדרך לירושלים, אין להסתפק רק בגדוד הראשון, אלא יש להעביר את כל החטיבה כחידה שלמה, (כלומר - גם את הגדוד השלישי), במקום לפצלה, חלקה בגליל וחלקה בהרי ירושלים. את הפתרון לבעיית הגליל המזרחי מסכמים בהקמת חטיבה חדשה - חטיבת "עודד" (9), שלמפקדה מונה אורי יפה ושתהיה מורכבת מגדוד 21 או 22 מחטיבת ה"כרמל" ובתוספת כוחות לגדוד 11, שיפוצל לשני גדודים נוספים (11 ו-91). הרכב כוחות זה שסומן, היה ביכולתו להחליף את חטיבת "יפתח" במערך הגליל המזרחי, שעליו הופקדה עתה חטיבת "עודד". אך במציאות היו פני הדברים אחרים, והתברר שרק על גבי הנייר קיים אומנם פתרון נאות ליציאת חטיבת "יפתח" מהגליל.

משה כרמל, שזה עתה מונה למפקד חזית הצפון, לא קיבל את ההחלטה בדבר העברת גדוד 21 או 22 לחטיבת "עודד". הוא היה אז בעיצומן של ההכנות להתקפה על ג'ינין. ישראל בר, עוזר ק. המבצעים במטכ"ל, שנשלח להודיע למשה כרמל על הסיכומים שנתקבלו, שוכנע על ידו בעדיפות המשך ההתקפה על ג'ינין על פני המצב בגליל. דעתו זו של משה כרמל וקבלתה על ידי ישראל בר, ללא בדיקת המצב בשטח, (כלומר בגליל), יש לראותה כקלת דעת. פירושה המעשי היה - הפקרת הגליל המזרחי; (נליתנו אומנם פתרונות אחרים למרכיבי החטיבה, אך הללו יכלו להיות כיסוי לענייני הגליל רק על גבי הנייר). הערכתו של משה כרמל, שבמקרה הצורך אפשר יהיה להגיש עזרה לנקודות תורפה בגליל תוך שעתים, על ידי כוחות ניידים - לא היתה נכונה, ולימים אף הוכח הדבר. כך קרה, שהגדודים 21 ו-22, שהשתתפו בקרבות בג'ינין, הוכו פיסית ומוראלית ולא יכלו עוד לעזור בגליל, למרות שנחשבו לגדודים מובחרים. כך קרה מאוחר יותר

גם לפלוגת הרזרבה - שיטבה במחנה "פילון" ושהיתה מופקדת על משימות קריטיות, - שנלקחה לקרבות לוביה, בין הקרב הראשון והשני על משמר הירדן, ולא היתה בזמן הקריטי בגליל.

הכוחות, מהם הורכבה, איפוא, חטיבת "עודד" למעשה: גדודים 11, 81, 91, - היו גדודים בעלי כושר קרבי נמוך, ובניגוד למה שסוכם בישיבת המטכ"ל. חטיבת "יפתח" ביססה בגליל מערך התקפתי ולא הגנתי. הכוונה היתה להמשיך במגמה זו גם בעתיד, אך הרכבה המעשי של חטיבת "עודד" לא איפשר את ביצוע הדבר. הכוח שהופקד על משמר הגליל היה, איפוא, עלוב וקשה ביותר להפעלה. לזאת יש להוסיף את השגיאה שבהורדתה הבהולה של חטיבת "יפתח" מן המשלטים, שנעשתה לאור היום ולעיני האויב, הן בחזית הלבנונית והן בחזית הסורית. בהילות זו, שמקורה בהוראתו של בן גוריון, לא איפשרה כל העברה מסודרת של הדברים, כולל ענייני מטה, מנהלה ועזר. כל העברה כזאת מצריכה בדרך כלל זמן והתארגנות, מה עוד שמדובר במקרה של חטיבה חדשה. בין השאר, פגע הדבר ביעילות ובכושר פעולות המודיעין, כלומר - בהקטנת המידע הנחוץ לתיכנון ולפעילותו של המטה.

משמר הירדן היתה מושבה בחשכת ומפגרת מבחינה אירגונית, כלכלית וחברתית. קשה היה למצוא בה יוזמת, או מרכז שיפעל לפתוחו של המקום. וכך קרה, שגם בשטח הבטחוני מצאנו את אותה אוזלת היד האופיינית. המתישבים היו מסוגרים בישובם ומעטים היו הקשרים עם ישובי הסביבה השכנים. שלא כישובים אחרים, לא היו אנשי משמר הירדן, ובתוכם אף אנשי הבטחון שבה, פעילים או יזמים למען ישובם. פני הדברים באותם הימים היו כאלה, שלא היתה רשות מרכזית, המתכננת ומבצעת את ענייני הבטחון. כל ישוב הירבה לעשות זאת בכוחות עצמו, ולמטה החטיבה היתה השפעה מועטת על מה שעשה או נעשה בידי הישוב הבודד. עם זאת אין מקום לטענה, שמשמר הירדן קופחה, בין אם מדובר בסוגי או בכמות כלי הנשק שחולקו אז לישובים, או בדאגה למערכת ההגנה והביצורים. נכון, שמי שהיה פעיל יותר ובעל כושר אירגון רב יותר, לעיתים יכול היה להשיג יותר עבור ישובו. בביקורו הראשון, שנערך בראשית מרץ 1948, (שהיה ראשון ל 3-4 ביקורים שערך בתקופת מרץ-יוני 1948), העלה אורי יפה את שאלת הביצורים והיתורה עם אנשי משמר הירדן את קו ההערכות. הביצוע הועבר לאנשי משמר הירדן עצמם, כפי שהיה נהוג בשאר הישובים.

במשך כל השנים היתה משמר הירדן תחת הפיקוד האזורי של ה"הגנה", וזאת בתוספת הזיקה שהיתה לאצ"ל אל המקום. זיקה זו התבטאה במשלוח עזרה בכוח אדם למקום, ובה יש, אולי, משום הסבר מדוע לא נמצאה במקום מחלקת פלמ"ח קבועה, (דבר שהיה מקובל במקומות שונים בגליל). היו מקומות, שהתגבורת שנשלחה ע"י ה"הגנה" או הפלמ"ח, הפכה להיות נושא הבטחון של המקום (כדוגמת צפת, למשל). נכון הדבר, שבתמונה הכללית של הגליל המזרחי, לא ראו במשמר הירדן נקודת תורפה ממדרגה ראשונה, בהשוואה למקומות אחרים, ולכן לא מצאו לנכון להושיב בה תגבורת ופיקוד מן החוץ. ואילו כאשר התברר שאין הדבר כך, בלחץ התקפת הסורים בראשית יוני, אז היו פני הדברים כבר כאלה, שלא היה בנמצא לא הכוח ולא הפיקוד המתאים, כדי שיוכל להתיישב במקום ולפקד עליו. מכאן התשובה לשאלה מדוע בקרבות המכריעים אין אנו מוצאים בתוככי משמר הירדן סמכות פיקודית מרכזית ואחידה.

למרות המחסור הקשה בכוחות קרביים, ובעיקר בכוחות מתאימים, אירגן אורי יפה את תגבורת החי"ש ממשקי הגליל, שנשלחה למשמר הירדן ערב ההתקפה הראשונה ונשארה בה עד לנפילתה. בנוסף לכך, ישבה במחנה "פילון" פלוגת עתודה, שנחשבה לפלוגה טובה מבחינה קרבית ושתפקידה היה לאבטח את משמר הירדן בשעת הצורך. בהנחה שזהו כוח נייב, יכולה היתה פלוגה זו לשמש את מטה החטיבה בכל עת שתמצא לנחוץ. למרבה הצער, כוח זה נלקח בפקודתו של מפקד חזית הצפון, משה כרמל, ביום 7.6.1948 לעזרת "גולני" בהתקפתו על לוביה. כל עירפוריו של אורי יפה, שנעשו במברקים למטכ"ל ולמשה כרמל עצמו, עלו בתוהו. הפלוגה נשלחה ללוביה וחזרה רק למחרת בפילת משמר הירדן.

הדיווח על תזוזת הסורים וצליחתם את הירדן הגיע משני מקורות:

האחד - משבט ה"הבים", שבתוכם ישב יצחק חנקין, שדיווח בשעה 02.00 של יום הקרב על תנועה מכיוון הצד הסורי לעבר הירדן; והשני - ממחלקת גדוד 23, שיצאה למקש את מעברות הירדן ונתקלה בכוחות סורים, שכבר חצו את הירדן. אך, ידיעות אלו התקבלו כאשר מטה החטיבה עמד מחוסר כל כוח אפקטיבי, שיאפשר מתן תשובה הולמת. ממשמר הירדן, כפי שהיא מתוארת, על מנטליות מתיישביה וקרטריוני השיפוט שלהם, - לא פעלה אחרת גם בשעת הקרב האחרון. בנתונים אלו, לא היה מקום לצפות ליותר ממה שעשו. יש להדגיש, ללא צל של ספק, שישוב קיבוצי, או ישוב בעל אירגון

פנימי יעיל יותר, עם מסד חברתי ראוי לשמו, לא היה נופל לידי הסורים. אך גם אותה משמר הירדן, - בעזרת כוחות חטיבת "עודד", כפי שסוכם עליהם באותה ישיבת מטכ"ל, - סביר ביותר להניח, כי היה ביכולתה למנוע את הכיבוש; והראייה, שלאחר כיבוש משמר הירדן, - בהערכות מחודשת עם כוחות שלא היו באיכות קרבית גבוהה, - מנעו הללו את המשך המקפה הסורית לכיוון מערב. ואף יותר מכך: גדוד קרבי בעל כושר לחימה טוב, - אילו היה נמצא בידי המטה באותם ימים, - יכול היה, בהתקפת נגד, מייד לאחר נפילת משמר הירדן, לכבוש אותה בחזרה מידי הסורים.

דברים שנרשמו בשיחב חופשית עם נתן אדלר,

ביום 19.11.1972 בנושא משמר הירדן

אין להתייחס לנושא משמר הירדן, מבלי להקדים ולתאר את המבנה של המושבה. בהכרת אורח חיי האנשים בה, תתאפשר ביתר קלות הבנת פעולתם גם בימיה האחרונים של המושבה. משמר הירדן היתה מושבה המורכבת ממספר מצומצם של משפחות, שחלקן יצר, תוך נשואין, מצב של מספר חמולות גדולות. חמולות אלה חיו את חייהן בנפרד, כשכל קשר ביניהן הינו מקרי ולא מתוכנן. בשום פנים אין לראות מתיישבים אלו כמאוגדים ומאוחדים למען רעיון מסויים. את הביטוי לכך אפשר לראות במעשה הספר על משמר הירדן. כל משפחה דרשה את מקומה בהתאם לגודלה ונוצרה תחרות על מספר העמודים שיוקדש לכל אחת. מכאן, שלמען הפשרה והאפשרות להוציא את הספר, כתבו ספר שהינו קובץ פרקים בספור המשפחות של משמר הירדן. למושבה לא היתה מסגרת וחישוק שיאגדו את כל מתיישביה.

חלקות האיכרים היו בנות 150 דונם למשפחה, וגידלו בהן פלחה, (זו היתה היחידה הבסיסית, המקובלת כאפשרות להתקיים ממנה). עיבוד הקרקע היה נפרד והחלקות היו מפוצלות בהתאם לטיב הקרקע. מכאן, שלא נוצר שטח רצוף של 150 דונם, או יותר, המאפשר עיבוד אינטנסיבי. בתחילת שנות ה-30 מתחילות עזיבות בקרב המשפחות. את הבתים עוזבים ואילו את הקרקע מפקידים בידי קרובי משפחה (החמולה), שעדיין נשארים במושבה. הדבר היה לשביעות רצונם של שני הצדדים. אלה שעזבו עדיין החזיקו בזכות של הקרקע במקום, ואילו אלה שנשארו, קיבלו תוספת קרקע לעיבוד. אך

דרך זו פגעה הן ביכולת גידולה של המושבה והן ברמת השירותים שבה. הנשאים לא היו מעוניינים בתוספת מתיישבים, כי פירוש הדבר היה חלוקה מחודשת של הקרקע, ומכך חששו. גידולה של המושבה לא היה לרווחם, אם פירוש הדבר היה הקצאת חלק מאדמתם (תמורת תשלום) למתיישבים חדשים. מצד שני, פגע מינוט המתיישבים ביכולת אחזקת השרותים החיוניים, כיוון שלא רק שכל משפחה במקום קפצה ידה להשתתפות בכך, אלא גם המשפחות שעזבו, לא ראו עצמן משתתפות באחזקת שרותים אלו. האיכרים היו את חיהם הפרטיים בלבד, מנותקים רוחנית ופיזית מהעולם הסובב אותם.

מחלה, כמו קדחת או גרענת, היתה מנת חלקה של כל משפחה. האיכרים היו שייכים לקופת חולים עממית. למרות מצבם, לא הסכימו לשלם באופן שוטף לאחזקת הרופא במקום ולא אחת היו חיכוכים וויכוחים בנושא. דומה לכך היה מצב אחזקת הגן ובית הספר, שבנוסף לבעייה הכספית היתה בו בעיית של מינוט הילדים. את התוצרת, שעיקרה היה התבואה, שיווקו האיכרים, כל אחד לחוד, בצפת או בטבריה. קנו אותה סוחרים שונים ועל ידי כך יצרו אשראי בחנויותיהם, בהן קנו האיכרים מצרכי מזון, לבוש וכד' לצרכי ביתם. שרות האוטובוס היה מופעל פעם-פעמיים בשבוע. על השאלה, אם היה קיים ועד מושבה, אפשר להשיב, שמעשית לא היה מוסד כזה, ולפחות לא במתכונת מאורגנת ומסודרת. הועד היה, בעצם, אדם אחד - אלעזר סגל, שראה עצמו קשור למקום ומהווה יחיד, השומר על עצם קיומה של המושבה, ולכן נשאר בה עד יומה האחרון (שהיה גם יום נפילתו). אך האיכרים האכילוהו מרורות בכל הקשור בפעילות הציבורית, או למען הציבור. כל לירה שנדרשה למען הציבור, הוצאה מהאיכרים לאחר מאבקים וויכוחים אין ספור. לא היה קיים כל משטר מחייב של מיסים ותרומות קבועים.

אספקת מים - עד שנת 1938 היו האיכרים יורדים בעגלותיהם לירדן ומעלים משם מים בכלים שונים. בשנה זו נרצח חיים גרובובסקי, עת ירד לשאוב מים מהירדן. אלעזר סגל לחץ, בעקבות מקרה זה, להנחת קו מים מהירדן לחצרות המושבה. ואומנם, הועמדה משאבה, צפונית לגשר בנות יעקוב, וממנה הובח קו צינורות, להגיע לחצרות הבתים, ושם מילא את בורות המים שבחצרות, (בכל בית היה בור לאיכסון המים). מאוחר יותר, הועמדה מדרום לגשר בנות יעקוב משאבת טורבינה, שהופעלה ע"י זרם מי הירדן ודחפה את המים לבריכת בטון, שעמדה מערבית למושבה. מבריכה זו נמשך קו צינור לחצרות הבתים ומילא את בורות המים. הטורבינה היתה מופעלת מידי יום-יומיים וממלאת את

הבריכה. אך לא חסרו חיכוכים בקשר להפעלתה. ההפעלה דרשה, כמובן, הוצאות אחזקה, ובזאת לא רצו האיכרים לשאת. לכן, היה תמיד ויכוח בין בעלי הבורות הגדולים לבעלי הבורות הקטנים, לכמה זמן יש להפעיל את הטורבינה. בעלי הבורות הגדולים מעולם לא היתה דאגתם שיהיו מים גם לאחרים. לעיתים הגיע המצב לכך, שבגלל אי רצון להשתתף בתיקון הטורבינה, או בהחלפת רצועות שנקרעו, נפסקה שאיבת המים כליל. גם התוכנית לעבור להשקות חלקות קטנות, ועל ידי כך להשתמש במלוא הספקה של הטורבינה, נדחתה על ידי האיכרים בטענה שהפעלת יתר הטורבינה תרבה את ההוצאות, ובזה לא רצו לשאת. זוהי רק דוגמה אחת לחוסר המבט ארוך-הטווח לגבי התפתחות המושבה, בה לקו איכרי המקום. היה זה אינדיבידואליזם קיצוני במשמעותו הרעה והבלתי מפתחת. לא היה לאנשים כל עניין בשינוי המצב. כל שינוי היה נראה להם כפוגע ומרע את מצב רכושם, (קרי: האדמה שבחלקם).

בית"ר - "ווג'ווד" - אצ"ל - כבר במאורעות 9-1936 באו למושבה פלוגות של תנועת בית"ר, שעסקו בעבודה אצל האיכרים. הן באו על רקע יציאת הערבים מהעבודה במשקים היהודיים, (בגלל המאורעות). עם סיום המאורעות, חזרו הערבים לעבוד אצל האיכרים, ופלוגת בית"ר עזבו את המושבה (מצב דומה היה במרבית מושבות הגליל, כמו ראש פינה, יסוד המעלה, מטולה וכ"ו).

לאחר מלחמת העולם, היפנתה התאחדות האיכרים קבוצת יוצאי הבריגדה וחניכי בית"ר, שהתארגנו במסגרת אירגון "ווג'ווד", להתיישבות במשמר הירדן. הובסת שקבוצה זו תקבל אדמות, הן מוזרבה קרקעית שעדיין לא נוצלה והן מאדמות האיכרים, שהחלו מוכרים חלקותיהם לקה"ל באותם הימים. היו אלה איכרים שעזבו את המושבה, או שעמדו לעזובה ולעבור למקומות אחרים בארץ. אבל, חלקות האיכרים היו מפוצלות לפי טיב הקרקע, ולכן נעשתה פעולת ריכוז שטחים והחלפה, כדי ליצור עבור אירגון "ווג'ווד" שטח רצוף לעיבוד. פעולה זו נעשתה ע"י המוסדות המיישבים בארץ, תוך מאבק עם האיכרים המקומיים. גם בואו של אירגון "ווג'ווד" למושבה, נעשה בבירכת התאחדות האיכרים ולמורת רוחם של האיכרים המקומיים. היחיד שראה ברכה בבואם של אנשי "ווג'ווד", היה אלעזר סגל; אך הוא היה בודד ויוצא דופן בין האיכרים. מחשבתם של אנשי "ווג'ווד" היתה, שבמוקדם או במאוחר יקבלו את כל אדמות האיכרים לרשותם. הם ראו את תהליך מכירת האדמות ע"י האיכרים לקה"ל כדבר מתמשך, וכיוון

שנעשה על בסיס מסחרי טהור הבינו, שכך או אחרת, ימכרו רוב האיכרים את אדמותיהם ויצאו את המקום. עם זאת, יש לציין, שהיה מספר משפחות קטן שמכירת האדמה לא היה פותר את בעיותיהן והללו, בכל מקרה, היו בוודאי נשארים במקום. אנשי "ווג'ווד", שבאו למושב בראשית 1946, התארגנו במקום בבתי באיכרים שעזבו את המושבה וניהלו את חייהם כעין מושב שיתופי. הגרעין המייסד, (כ-20 חברים וחברות), היה די יציב ונשאר ברובו עד היום האחרון. מבחינה פוליטית השתייכו רוב אנשי "ווג'ווד" לאצ"ל וביטאו את יומרות אירגון זה, כפי שהיו באותם ימים.

ההגנה והאצ"ל במשמר הירדן - משנת 1936 נמצאה במשמר הירדן תחנת נוטרים.

גרעין נוטרים זה היווה את גורם הבטחון במקום. הגיוס לנוטרות בתחנה זו היה הן מבני המקום (6-7 נוטרים), והן מכאלה, שבאו למקום במסגרת מתן שנת שירות. הנוטרות, מלבד המשימה בטחוניית-לאומית שהיתה בה, שימשה גם מקום פרנסה לנוטר עצמו. מספר הנוטרים במקום היה משתנה והגיע עד ל-30 נוטרים. מבחינת מערכת היחסים החברתיים, לא היה כמעט קשר בין הנוטרים למשפחות האיכרים. בשנת 1946 בא משבר בנוטרות במקום. הדבר בא על רקע היחסים בין האיכרים לנוטרים. בכל ישובי האיזור בהם היו נוטרים, היתה כלכלתם על חשבון מקום השירות; לא כן היה המצב במשמר הירדן. ממשכורתם הזעומה, באצ"ל כאן הנוטרים להוציא חלק לא מבוטל להוצאות כלכלתם. לפיכך, העלו הנוטרים, שבאו מחוץ למקום, דרישה להעבירם לשרת במקומות אחרים, כמו מחניים, או אילת השחר. כך נוצר מצב, שבמשמר הירדן נותרה רק קבוצת נוטרים בני המקום. קבוצה קטנה זו לא היתה יכולה לעמוד במשימות השמירה, ולכן פנו אל האיכרים, כדי שיקחו חלק בשמירה על המקום.

הוסעת אירגון "ווג'ווד" הביאה עמה את בעיית היחס לאצ"ל. הללו הכריזו על עצמם, שהם אנשי אצ"ל. הם היו סגורים בתוך עצמם וחשדניים לסובבים אותם. הם העלו שתי תביעות בפני ועד הגוש, (הוא הגוף המייצג את יישובי הגליל העליון):
א. שילובם הכלכלי באיזור וקבלת שירותים כלכליים אחרים, כמו אלה הניתנים לשאר היישובים.

ב. כיוון שהיו את הרוב בין אנשי משמר הירדן, דרשו לקבל לידם את הפיקוד על המקום. לביסוס טענתם זו הוסיפו, שעל רקע בעיית השמירה, אין דרך אחרת אלא להעביר לידם את העיניינים הבטחוניים במשמר הירדן.

תשובת ועד הגוש היתה, שבאשר לשילובם הכלכלי, ישנה הסכמה לכך, בתנאי שיהיו חלק מכלל המתישבים בגליל ולא יהיו יוצאי דופן. ואומנם, דאגה זו היתה ובמשכה כל הזמן. ובאשר לענייני הבטחון, דחה ועד הגוש את תביעתם. ועד הגוש טען, שהאיזור כולו היה איזור של "ההגנה" ולכן לא יסכים, שמשמר הירדן תהיה תריג ותהווה בסיס לפעולות האצ"ל. להלכה, אומנם קיבלו אנשי "ווג'ווד" על עצמם דין זה, אך למעשה ניסו לפגוע בו.

החליטה זו בדבר השארת הפיקוד בידי ה"הגנה", בעוד מרבית היושבים במשמר הירדן היו אנשי אצ"ל, יצרה קשיים הולכים וגדלים. קודם כל, היו ויכוחים על חלקם של אנשי "ווג'ווד" בין השומרים. אחר כך דרשו הללו לקבל לידם את הנשק, בהתאם לחלוקת הכוחות במקום (הנשק עצמו היה של ה"הגנה"). ה"הגנה" באזור דרשה לחלק לאנשי "ווג'ווד" את הנשק רק לשעות השמירה בתחום המושבה, או בשדות ולדאוג שהנשק יוחזר בסיום השמירה; זאת - כדי לא ליצור חזקה על הנשק בידי אלה המחזיקים בו. ככל שגדל מספר אנשי "ווג'ווד", הלכו הדברים והסתבכו ושוב עלו תביעותיהם בקשר לפיקוד במקום. ואז, אף הביאו לעצמם נשק ממקורות האצ"ל. מצב זה נמשך מספר חודשים, בהם סרבו אנשי "ווג'ווד" לשאת בעול השמירה במקום והפגינו את עצמאותם. רק בהתערבות מרכז האצ"ל, חזר שיתוף הפעולה למקום. נשלח חבר אצ"ל, שמונה לסגן מפקד המקום, ועימו נוהל החלוקה בעומס הבטחוני. אף הנשק הוקצה בהתאם לצרכים ולמשימות. שיתוף פעולה זה נמשך כך עד ליום האחרון, כאשר העניין התנהל בין שני האירגונים, וכל אחד דאג אחר כך לביצוע חלקו בדברים שהוסכם עליהם.

הביצורים - ועדת ביטחון ארצית, היא שקבעה את קו הביצורים של משמר הירדן.

קו עמדות זה היה נרחב יותר, מהיקפה של החומה שהקיפה את המושבה. את העבודות ביצע "סולל בונה", והאיכרים השתתפו, תוך קבלת תשלום על עבודתם. אנשי "ווג'ווד" לא הסכימו להשתתף בעבודות הביצור. במסגרת עבודות אלו הוקמו גדר בטחונית, עמדות ותעלות קשר. מרביתה של התוכנית בוצעה בשטח. כן סוכם עם ועדת הבטחון של הגוש, (הילל, חנוכי, מנו פרידמן), שבונים עוד 4 עמדות שיאוישו על ידי כוח תגבורת שיובא למקום למניעת פריצה אל המושבה. כוח זה צריך היה להגיע למשמר הירדן במהירות במקרה של פלישה סורית. כן הוקמה סוללת עפר בכיוון מזרח, כדי למנוע מן הסורים צליפות ותצפית מלאה על המתרחש במושבה. נתן אדלר הצלה את התביעה למיקוש

האיזור, מתוך הנחה שמשמר הירדן עלולה להיות הראשונה להתקפה. אך הדברים לא נענו (יתכן בגלל מהסור, או חוסר יכולת למצוא דרך לבצע זאת). כן לא נתקבלה הצעה לארגן קו הגנה ארוך בין משמר הירדן לחולתא, לאורכו של הירדן. הרגשתו של נתן אדלר היתה, שבפיקוד מעליו לא העריכו באופן רציני אפשרות פלישה סורית בכיוון משמר הירדן. הוכחה לכך קיבל בצורת התגובה לסענותיו ולדרישותיו לביצור-יתר של המקום.

ובאשר לתגבורת, דאג וועד הגוש לשליחת כיתות תגבורת, שהתחלפו ביניהן מידי שבוע, החל ב-15 במאי 1948. שליחת תגבורת זו נמשכה עד נפילת המושבה. את כלכלתם קיבלו אנשי התגבורת, תמורת תשלום, בחדר האכילה של אנשי "ווג'ווד", (האיכרים לא היו מאורגנים לדבר), בעוד האיכרים ממשיכים לאכול כל אחד בביתו.

תגבורת האצ"ל - בתחילת אפריל 1948 החליט האצ"ל להביא תגבורת ונשק אישי למשמר הירדן. בכבישים היו אז משמרות של ה"הגנה" לצורך ביקורת הנוסעים בדרכים. בטבריה נעצרה תגבורת זו, שמנתה כ-20 איש, בפעם הראשונה. אחר-כך נעצרה שנית ליד מגדל, ואז הובאה לגינוסר, שם פורק נשקה והיא נשלחה לכיוון תל-אביב. את נשקם נשאו האצ"ל בגלוי ובצורה מופגנת. את התנהגות אנשי ה"הגנה" כלפי האצ"ל במקרה זה יש להסביר על רקע היוזרה המופגנת של האצ"ל כלפי ה"הגנה". "ההגנה" לא היה כל עניין לחרוג מהסטטוס-קוו שהיה במשמר הירדן. ועד הגוש לא רצה לחזק את כוחו של האצ"ל באיזור, שהיה כולו נתון למרותו ולפקודתו.

ההתקפה הראשונה - את ההתקפה ביום ה-5 ביוני 1948 יש לראות כהתקפת גישוש. בעת ובעונה אחת תקפו הסורים גם את טובא, שם הצליחה תגבורת, בפיקוד יונה מזרחי מיסוד המעלה, להדוף את ההתקפה. הכוח שעלה על משמר הירדן, בא מכיוון דרום וזרה על המושבה מהמדרונות הדרומיים. הם הגיעו עד בריכת המים ופוצצו אותה. בצהריים חלה הפוגת מה וההתקפה חודשה אוחי הצהריים. תגבורת שאורגנה ביסוד המעלה וחולתא, נתקפה בחודשה הקרובה למושבה, ורק בערב הצליחו להגיע למשמר הירדן. בשעות יותר מאוחרות של הלילה הגיעו 3 משאיות עמוסות חיילים, אך פלוגה זו יצאה את המושבה כבר למחרת.

ההתקפה השנייה - היא נערכה ביום ה-7 ביוני 1948. בהתקפה זו באו הכוחות הסורים הן מדרום והן מצפון. בשעות הצהריים היו הסורים כבר ליד הגדר הצפונית של קו העמדות. שני תותחים שעברו באותה עת ליד ראש פינה, הועברו במהירות לסביבות מחניים, ומשם ירו 4 פגזים על הסורים, הצולים על גדר המושבה. הדבר הביא לשבירת ההתקפה הסורית והם נסוגו. בערב התקפה זו, הצליחו המגינים לאסוף נשק ותחמושת רבה מהסורים ההרוגים ומאלה שנסוגו בבהלה וזרקו חלק מנשקם.

ב-8 ביוני 1948, לאחר שתי ההתקפות על משמר הירדן, פנה נתן אדלר בדרישה להביא תגבורת למקום, בטענה, שיש לראות בשתי ההתקפות שאיפה של הסורים לתקוף את המקום. אורי יפה לא הסכים להערכת המצב, ואף דחה את טענה, שטנקים סורים חוצים את הירדן, במסווה של עדר בקר היורד לירדן. גם בקשה לספק למגינים מזון, בתקלה בסירוב ודחיה.

ההתקפה השלישית - לפני ההתקפה, שהחלה אור ליום 10 ביוני 1948, הצליחו למקש את מעברות הירדן הדרומיים, אך לא כן לגבי המעברות הצפוניים. בשעה 04.00 נשמעו התפוצצויות מוקשים מכיוון המעברות הדרומיים. ב-06.00 החלו יריות על המושבה. דרך פישפש שהיה בפינה הצפונית-מזרחית של החומה שהקיפה את המושבה, מקום שנפגשה החומה עם הסוללה, - הצליחה יחידה סורית לחדור אל תוך המושבה, מבלי שאיש ירגיש בה. הדבר קרה לאחר שיחידה זו כבשה את עמדת בית המרחץ, שבה היו 3 אנשים.

2 מהם נתפסו, ואילו השלישי, שהיה מאנשי "ווג'ווד", ראה כנראה את המתרחש, הודיע שהוא הולך למסור על כך, אך ברח לאילת השחר, מבלי למסור דבר על הכוח הסורי לאיש ממגיני המושבה. החדירה בוצעה ע"י הסורים ללא כל יריה. רק בהיות הסורים בתוך תחומי המושבה, החלו היריות, כאשר הסורים ממשיכים להזרים כוחות דרך הפירצה שפרצו. כוח סורי נוסף התקדם ממזרח וסגר על המושבה מדרום. יותר מאוחר, עלה כוח סורי מכיוון צפון. עד שעה 10.00 עוד אפשר היה לעבור בין העמדות. לאחר שעה זו, אי אפשר היה עוד לשלוט במצב וכל עמדה ניהלה את הקרב כראות עיניה ולפי הבנתה. הקשר בין העמדות נותק כליל. מעתה, עברה הדאגה לשלום הפצועים. הללו רוכזו במרתף אחד משני המבנים המרכזיים במושבה, שאחד מהם היה בן שתי קומות. אל שני מבנים אלה החלו מתרכזים המגינים מהעמדות השונות, בעוד שחלק עדיין ממשיך לחימתו בעמדות. היו עמדות בהן נמשכה הלחימה עד שעות הערב.

בקרב האחרון היו במשמר הירדן 35 לוחמים בלבד. בתגבורת נוספת של 20-15 לוחמים, אפשר היה למנוע את הפריצה הסורית. הסורים השתלטו כבר בראשית הקרב על אותן 4 עמדות שהיו ריקות ושהוקמו במערכת הביצורים עבור כוח תגבורת, שהיה צריך להגיע למושבה, בהתאם לתוכנית מוסכמת עם ועד הגוש. למרות התכנון והתנחה, שאפשר יהיה להעביר תגבורת במהירות בכל עת שתדרש, - לא הצליחו להעביר כל תגבורת למשמר הירדן בעת ההתקפה האחרונה.

בסיכום ניתן לומר, שאילו היתה משמר הירדן צורה התיישבותית אחרת, היתה אף הגישה הכללית אליה אחרת. היא היתה מקבלת את אותו הטיפול לו זכו כל שאר יישובי הגליל העליון, שהיו בטיפולו של ועד הגוש והתנועות ההתיישבותיות.

דברים שנרשמו בשיחה חרפשית עם שמואל בן אברהם

שהתנהלה ביום 27.9.1972 בנושא משמר הירדן.

משמר הירדן, במיקומה הגיאוגרפי ובהרכב תושביה, לא יכלה לעמוד במשימות הכלכליות והבטחוניות של המקום. המתישבים, שהיו מהסוג הישן של איכרי המושבות, קנו את האדמה מתברת פיק"א וניהלו חלקאות מפגרת. המקום בכללותו היה מקום מרוחק ובידח. לאחר מלחמת העולם השנייה, ניהלו הללו משא ומתן עם הקהק"ל בדבר מכירת האדמות ועזיבת המקום. ואומנם, בראשית 1946 עזבו מרבית האיכרים את משמר הירדן, ואילו השאר עמדו עדיין במשא ומתן עם נציג הקהק"ל באיזור, בחמני, על גובה הסכום שיקבלו עבור אדמותיהם.

"אירגון ווג'ווד" (או, ליתר הבנה, "קבוצת ווג'ווד", - באשר לא היה זה אירגון הקושר אליו קבוצות מספר), היה מורכב מקבוצת חילי הבריגדה, שהועידו עצמם להתיישבות. מרבית חברי הקבוצה היו יוצאי תנועת בית"ר, ובשנת 1945 יצאו להכשרה לכפר ויתקין. בעת היותם בכפר ויתקין, הציג להם אברהם הרצפלד לעלות להתיישבות למשמר הירדן. באמר להם, שמרבית האיכרים כבר עזבו את המקום, ועם השאר יסיימו את המשא ומתן בקרוב. לפיכך, יוכלו לקבל את האדמות שניקנו ע"י הקהק"ל. בראשית 1946 עברה "קבוצת ווג'ווד" למשמר הירדן. הם קיבלו לרשותם את חלקות האדמה שכבר נמכרו לקהק"ל, וזאת למרות שעדיין לא נוצר רצף קרקעות. אי יצירת הרצף נבע מהיות חלקות האיכרים מפוצלות, בגלל החלוקה לפי טיב האדמה; לכן, גם בעת המכירה, לא נוצרו חלקות רצופות גדולות לעיבוד. את שיכונם מצאו חברי "קבוצת ווג'ווד" בבתי האיכרים שעזבו את המושבה, אך התוכנית הכללית היתה לא להשאר במקום זה, אלא לבנות מושב חדש על גבעה לא מרוחקת מהמושבה. בואה של "קבוצת ווג'ווד" נתן למספר האיכרים שעדיין נשארו במושבה זיק של תקווה למכירה טובה של אדמותיהם, מאחר והקונה כבר נמצא במקום ומעוניין לסיים במהירות האפשרית את עניין הקרקעות.

מכל הנאמר עד כה צריך להבין, שהמטרה לבואה של "קבוצת ווג'ווד" למשמר הירדן היתה להקים במקום ישוב חדש, על בסיס כלכלי וחברתי חדש, ולא להתמיד בקיומה של משמר הירדן מן הטיפוס הקודם. דבר זה היה בוודאי מתגשם, אימלא פרצה מלחמת העצמאות.

"קבוצת ווג'ווד" היוותה, ערב פרוץ מלחמת העצמאות, את מרכיבה העיקרי של משמר הירדן. מבין האיכרים הוותיקים שרדו רק 5-6 משפחות. מול שיטת העבודה הפרימיטיבית והמפגרת של האיכרים, שהיתה מלווה בעבודה ערבית, ניצלו חברי "ווג'ווד" את החידוש והטכניקה של אותם ימים. לאיכרים לא היתה אז כל מחשבה של פיתוח המקום, אלא רק כיצד להנות מעליית ערך האדמה. חלק מחברי "ווג'ווד" עבדו בעבודות סיקול בקהק"ל וחלק בעיבוד השטחים שקיבלו במשמר הירדן. כאן פותחו הפלחה וגן הירק. בכל מה שהיה קשור בעבודה, לא היה כל קשר בין אנשי "ווג'ווד" לבין משפחות האיכרים. הכתובת לאנשי "ווג'ווד" בעבדיני משק היתה הקהק"ל. כן הוקמה ע"י "ווג'ווד" צרכניה וע"י כך סיפקו שוותים לחברים, - דבר שעד אז היה מסופק לאיכרים בראש פינה, צפת, או טבריה. כללית יש לומר, שקבוצת "ווג'ווד" היתה קבוצה עצמאית, ללא כל תלות במושבה או בוועד שלה.

האחראי על הבטחון במשמר הירדן היה נתן אדלר, שהיה בעבר נוטר ונשאר במקום. תפקידו היה במסגרת ה"הגנה". אנשי "ווג'ווד", שרובם היו יוצאי בית"ר, השתייכו ברובם לאצ"ל. עם תחילת המאורעות בדצמבר 1947, עת סבלו מיידוי אנבים על מכוניות ואחר כך מיריות, הוקמה במשמר הירדן ועדת ביטחון משותפת למשפחות האיכרים ול"קבוצת ווג'ווד", שהיתה מורכבת מאלעזר סגל, נתן אדלר ושמואל בן אברהם. באופן טבעי היה הקשר של הוועדה עם ה"הגנה", באשר האצ"ל לא היה בעל משמעות באיזור. הסניף הקרוב ביותר היה בחיפה, ואילו כל הגליל העליון היה תחת פיקודה הבלעדי של ה"הגנה". יותר מכך, - ל"הגנה" לא היה כל עניין לתת דריסת רגל לאצ"ל באיזור זה. כהוכחה לכך מובא הנסיון שנעשה לשלוח קבוצת נערים ונערות, שהשתייכו לאצ"ל, לעזרת משמר הירדן.

בתחילת אפריל 1948 הציג שמואל בן אברהם לוועדת הביטחון המשותפת לבסות לארגן עזרה מהאצ"ל. הצעתו התקבלה בחיוב והלה נסע לשם כך לתל-אביב, שם הוא קיבל את העזרה המבוקשת. עם קבוצה בת 20 איש ונשק מפורק וארוז, יצא שמואל בן אברהם את תל-אביב. האוטובוס הגיע לטבריה בערב, ומפאת הסכנה של הנסיעה בלילה, החליטו הללו ללון בתחנת "אגד". למחרת בבוקר יצאו באוטובוס משוריין לכיוון משמר הירדן. ליד המושבה מגדל נעצרו ע"י מחסום של ה"הגנה" ובדושו לרדת מהאוטובוס ולמסור את הנשק. הם סרבו, ואז בלקחו בכוח לגיבוסר, שם הוכנו, עובו ונשקם הוחרם. למחרת,

נשלחו במכונית לעפולה, ומשם נדרשו להתפזר איש למקומו. חלק מקבוצה זו לקח אחר כך חלק בהתקפה על יפו, ובסמוך לפסח הצליחו להסתכן למשמר הירדן, בראשות חברם סעדיה עמרני ("בוטז").

במקרה אחר, לאחר שדידת העדר של "קבוצת ווג'ווד", בדצמבר 1947, סרבה, ה"הגנה" לאפשר לאנשי הקבוצה לבצע פעולות תגמול, ורק לאחר לחצים ואיומים, ביצעה את הפעולה ה"הגנה" עצמה. היתה זו פעולת עונשין כנגד הכפר הערבי טובא.

קשה לומר, שהתחושה הבטחונית היתה על רמה גבוהה. את מערכת הביצורים במקום תיכנן "סולל בונה". כיום, במבט לאחור, צריך לומר, שלא נעשה מספיק ובמרץ המתאים בעבודות הביצורים. רק מאוחר יותר, ובעיקר לאחר נפילת המושבה, הומחשה החומרה בה היתה נתונה המושבה. אנשי משמר הירדן הוותיקים היו בעדרים תחושה זו, ואילו אנשי "ווג'ווד", אפשר היה לראותם כ"עולים חדשים". שדרת אורורה של בטחון עצמי,

שכיום אפשר לומר, שהיה מעבר למציאות. דוגמה לכך אפשר לראות בשדידת עדר הכבשים בדצמבר 1947. למרות מאורעות הימים ההם, יצאו עם העדר שני בחורים כבני 17-18. הללו התרחקו מרחק רב מהישוב ולרשותם אף לא היה כל כלי נשק להגנה בעת הצורך. אפילו במאי 1948 עדיין התנהלה תוכנית משק דגילה, או אולי מלחמתית חלקית.

מערכת הקשר בין העמדות היתה בטלפון קווי ובמקשרים, (מתוך ידיעה, שגם כל הפגזה נפגעים הקוויים), וכן קשר אלחוטי לראש פינה.

את הפיקוד במקום היוו 3-4 אנשים, ובתוכם נתן אדלר, שמואל בן אברהם וסעדיה עמרני. לא זכור אם היה מפקד אחד למקום. הכל הסתדר ע"י פיקוד זה, ובתוך כך גם חלוקת האנשים לעמדות.

בראשית מאי 1948 הוצאו מהמקום הילדים והנשים ההרות. אורגן מלאי של מזון, שאומנם הספיק לכל תקופת הלחימה. הסורים לא איפשרו פעולה רבה בשטח. מפעם לפעם היו יורים ומפגיזים את המושבה, אך לא בדרך קבועה. הפגזות אלו עשו רושם, שמטרתן לא לאפשר לאנשים להרים את הראש.

ההתקפה הראשונה על משמר הירדן היתה ב-5 ביוני 1948. עיקר הכוח הסורי היה מורכב מחי"ר, והם התקדמו לעבר העמדות. מכיוון חולתא אורגנה תגבורת, אך זו נתקעה בחורשה הסמוכה למושבה ולא יכלה להיכנס לתוכה. תותח שהוצב סמוך למחניים

וירה מספר פגזים לעבר הכוח הסורי, הצליח, כנראה, להביא לנסיגת הסורים. עם תום ההתקפה, הצליחה אף התגבורת להיכנס למשמר הירדן.

יומיים לאחר מכן הגיע למושבה אורי יפה. הוא שיבח את עמידת הלוחמים והסביר, שעליו להוציא את התגבורת מהמושבה. הוחלט, כך אמר, לארגן בראש פינה כוח בייד, שיוכל להיכנס לפעולה לכל מקום שיתקף ושהעזרה בו תידרש. בנוסף לכך אמר, שיתכן כי הסורים לא ישובו לתקוף לאחר כשלונם. אנשי משמר הירדן הסבירו לו, שמצבה בטופוגרפי של המושבה לא אפשר הכנסת תגבורת בעיצומה של התקפה על המקום, ולכן יש להשאיר את התגבורת במקום. למרות זאת, הוחלט להוציא את התגבורת. עם זאת, לא נראה, שהיתה זו החלטה הנובעת ממניעים פוליטיים, כפי שקשה לומר את הדבר על כל מהלך הקשרים בין הפיקוד בראש פינה לבין משמר הירדן.

ההתקפה השנייה באה בשחר ה-10 ביוני 1948. לרוץ המזל, נכנסו ראשוני הכוח הסורי לעמדות בלתי מאוישות, מבלי שהמגינים הרגישו בכך ועל ידי כך הפתיעו אותם. היה זה כיבוש עמדות ללא ירייה אחת. בשעה 04.00 נשמעו הדי פיצוצי המוקשים, אך לא היה מי שישלח פטרול לבדיקת המצב. ייתכן ובהתארגנות טובה יותר, היתה שליחת פטרול כזה אפשרית. במושבה היו ביום זה כ-48 איש, כולל מספר זקנים. הסורים תקפו הפעם בטנקים ובשריון. הקרב התנהל עד שעות הצהריים, ואז כבר היו הרוגים ופצועים; אך יותר מזה, - התחמושת אזלה כליל. לחימת האנשים היתה ללא כל דופי. כל אחד עשה את המקסימום שיכול, באשר ידעו כולם, שאין מקום לנפילת שבוי. שבי, פירושו היה מוות. איש לא האמין, שהסורים יהיו מוכנים לקחת שבויים. כיום, כאשר בוחנים את הקרב האחרון, אפשר לומר, כי ייתכן מאוד שאפשר היה לבלום את ההתקפה בעזרת אותה מחלקת תגבורת שהוצאה ממשמר הירדן ערב תחילתה. כידוע, עמדה ההפוגה הראשונה להיכנס לתוקפה למחרת היום, והעמידה בקרב היתה שאלה של מספר שעות בלבד.

דברים שנרשמו בשיחה חופשית עם מרדכי לובובסקי

ביום 30.9.1972 בנושא משמר הירדן.

במושבות הגליל השונות היו פלוגות בית"ר, שבאו לעבוד אצל האיכרים, במטרת כיבוש העבודה העברית. בתחילה, לא היו לפלוגות אלו מטרות התיישבותיות. מצב כזה היה גם במשמר הירדן. בשנת 1946 הגיעו למקום חברי קבוצת "ווג'ווד". את שיכונם מצאו בבתיים, שנעזבו ע"י האיכרים, שחיו בעבר במשמר הירדן. עבודתם היתה אצל האיכרים שנותרו במשמר הירדן ואת חניהם ניהלו בצורה משותפת. בעקבות העזיבה הגדולה במשמר הירדן, קנתה קהק"ל את אדמות האיכרים העוזבים והעבירה אותם לאנשי "ווג'ווד". אדמות אלו עיבדו אנשי "ווג'ווד" בצורה עצמאית, וכקבוצה היוו גוף עצמאי לגבי שאר איכרי המושבה. בתחילת 1947 היו במושבה כ-10 משפחות איכרים, ובקבוצת "ווג'ווד" כ-15 איש, כשאליהם מצטרפות פלוגות עזרה מבית"ר בראש פינה לעובות הבוערות בחקלאות. חוסר היציבות החברתית והעזיבות המתמידות, פגעו ביכולת קבוצת "ווג'ווד" לנהל חקלאות מפותחת, והם נאלצו להזדקק לעזרת גורמי חוץ. את תמיכתם קיבלו הלכו מהמוסדות הרבזיוניסטיים.

איכרי משמר הירדן הירבו בפניות למוסדות, ובעיקר דרך התאחדות האיכרים, להעלות גוף גדול ויציב לקימומה של משמר הירדן. קבוצת "ווג'ווד", שבאה תחילה על יסוד כיבוש העבודה העברית, דרשה אחר כך חזקה על המקום ועל הזכות להתיישב בו. איכרי משמר הירדן לא ראו בקבוצה זו גורם, שיוכל להוציא את המקום אל המרחב, הן מסיבות אי יציבות החברתית והתחלופה הגדולה שהיתה בקרב אנשיה, והן מהסיבה, שלא היה לה גב רציני ציבורי שיתמוך בה. לרבזיוניסטים לא היו מוסדות ארציים לטיפול בחקלאות ובהתיישבות, וכל כיוון פעולתם לא היה בזה. אין כל אמת בטענה, שאנשי משמר הירדן שנשארו במושבתם באותה תקופה, רצו עקרונית לעזוב את המקום ורק חיכו לשנת כושר טובה של מכירת אדמותיהם לקהק"ל.

מבחינה בטחונית, היתה משמר הירדן קשורה לפיקוד ה"הגנה" האזורי, שמקום מושבו היה באילת השחר, (ערב מלחת העצמאות עבר לראש פינה). המא"ז היה נתן אדלר, שהיה נוטר ובשאר כמא"ז במקום. במשמר הירדן היתה נקודת נוטרות, שהיתה מורכבת - חלקה מאנשים מקומיים וחלקה מאנשים ממקומות אחרים. הנוטרות, בנוסף לתפקיד שמילאה כאחת מזרועות ה"הגנה", היתה קשורה גם בעניין פרנסה לנוטר עצמו. אנשי

"ווג'ווד" לא התקבלו לנוטרות, בגלל סירובם לקבל את מרות ה"הגנה", שפירושו היה קבלת מרות המוסדות הרשמיים של הישוב.

במשמר הירדן, היו איפוא, מבחינה בטחונית שני גופים: - איכרי המושבה

וקבוצת "ווג'ווד". אף צד לא היה מוכן לקבל את פיקודו של הצד השני. אנשי

"ווג'ווד" טענו, שהם הרוב במקום ולכן מגיע להם הפיקוד הבטחוני, ואילו אנשי

משמר הירדן טענו כנגדם, שהם קשורים ל"הגנה", האחראית על הבטחון בכל האזור,

ולכן הפיקוד על המקום צריך להיות בידם. מצב עניינים זה התנהל במשמר הירדן עד

לנפילתה. כל צד היה מתאמץ בניסיון עם נשק השייך לו וכך בקשר לכל שאר ענייני

הבטחון. הדברים בוצעו בתאום בין שני הצדדים, וכך היה גם בנוגע לחלוקת השמירה

במושבה.

ביצורה של משמר הירדן היה במסגרת הארצית של ביצור הישובים. היתה ועדה של

ה"הגנה", שעברה מישוב לישוב וקבעה את קו העמדות והתעלות. ה"הגנה" סיפקה את

החומר לביצורים, והמתיישבים ביצעו את העבודה. בעבודת הביצורים במושבה היה

שיתוף עם אנשי "ווג'ווד". ובאשר למיקוש, - הוא נעשה על פי תוכנית כוללת של

הפיקוד האזורי, ולאנשי משמר הירדן לא היתה כל יוזמה בתחום זה. הקשר בין העמדות

היה באמצעות רצים, ואילו אל מחוץ למושבה נעשה הדבר על ידי טלפון רגיל, איתות

מורס, ולבסוף - על ידי מכשיר קשר (אלחוט). שיפור מערכת הקשר היה קשור בהוצאות

כספיות על חשבון המתיישבים, ואלה לא יכלו לעמוד בכך.

באופן מתמיד הלכו ותכפו דרישות אנשי משמר הירדן לשליחת תגבורת למקום.

הפיקוד של ה"הגנה" העמיד תנאי, שהדבר יבוצע רק עם הוצאת אנשי "ווג'ווד"

מהמקום. קבוצת "ווג'ווד" מצידה הודיעה לאנשי משמר הירדן, שילחמו בכוח נגד כל

נסיון להוציאם מהמקום. אנשי משמר הירדן טענו בפני ה"הגנה", שאם ברצונם להוציא

את אנשי "ווג'ווד" מהמקום, אזי שיבואו ויוציאו אותם להם, לאנשי משמר הירדן, אין

הכוח המספיק לעשות זאת. ה"הגנה" לא היתה מוכנה לכך. אז פנו אנשי משמר הירדן

ל"קבוצת ווג'ווד" בדרישה, - או לעזוב את המקום, או לדאוג לתגבורת. משלחת

מעורבת משני הצדדים יצאה לתל אביב לפגישה עם בגין והעלתה בפניו את הצורך

בתגבורת. בגין הבטיח עזרה של כוח מובחר של האצ"ל, בן 40 איש ומצויד בנשק

החדש ביותר שישנו ברשותם. המשלחת חזרה למושבה לפני באו התגבורת. אך, תגבורת

זו נעצרה ע"י ה"הגנה" בג'ינוסר, והללו אילצו אותה לחזור על עקביה. רק בודדים הצליחו, במועד מאוחר יותר, להגיע למשמר הירדן.

על רקע חיכוכים מתמידים בענייני שמירה ואחזקת אנשים בעמדות, שנבעו מאי הסכמה על חלוקת העומס בין שני הצדדים, באה לבסוף חלוקה חותכת בגזרות בין אנשי משמר הירדן לבין אנשי "ווג'ווד". הגזרות הדרומית והמערבית ניתנו לאנשי משמר הירדן, ואילו המזרחית והצפונית - לאנשי "ווג'ווד".

ההתקפה הראשונה באה על משמר הירדן ביום 5 ביוני 1948. ביסוד המעלה - חולתא התארגנה קבוצת תגבורת בת 16 איש, אך זו לא יכלה לצאת מייד לעזרה, מאחר ותחמושתה נמצאה בשדה התעופה במחניים. היא הועברה לשם ואחר כך יצאה לעבר משמר הירדן. תוך יריות והפגזות, הצליחה התגבורת להגיע לחורשה הסמוכה למשמר הירדן. בואה של תגבורת זו עירער את תנופת ההתקפה הסורית והללו, שחששו כי זו ראשיתה של תגבורת גדולה למקום, החלו עוזבים את השטח. רק עם חשיכה הצליחה התגבורת להיכנס למשמר הירדן, וזאת בגלל הרצון שלא לסכן לחינם חיי אדם, עקב הירי העז שהיה כל הזמן מצידו המזרחי של הירדן. מפלה זו של הסורים איפשרה למגיבי המושבה לצאת ולאסוף נשק רב שהשאירו הסורים במנוסתם. כמות הנשק שנאספה היתה כזאת, שלא היה עוד מחסור.

התגבורת שבאה לעזרת משמר הירדן בהתקפה הראשונה, נשארה במקום יום-ויומיים ואחר כך התפזרה למקומותיה. במקום תגבורת זו באו למקום כ-100 איש, שאומנם לא היו ממיטב הלוחמים, אך היו מצויידיים במדי צה"ל ובנשקו. התגבורת הגיעה עם ערב, וכבר בבוקר עזבה לפתע את המקום. לא עזרו כל הבקשות לשליחת תגבורת אחרת למושבה. לקראת הערב האחרון, הגיעה למקום כיתה בת 6 אנשים, שלא ידעו כלל כיצד להחזיק בנשק. כללית צריך להוסיף, שבאותו זמן כבר היו שרותים שונים שהפעיל הפיקוד, למען הישובים השונים, שכללו אף ביגוד ומזון. בכל השירותים הללו קופחה משמר הירדן באופן בולט, ועד לשליחת שליחת מזון הגיעו.

בשעות הלילה של הקרב האחרון, סגרו הכוחות הסוריים על משמר הירדן. לפי מספרים שמסרו לאנשים שהלכו אחר כך בשבי, השתתפו בהתקפה הכוללת על משמר הירדן כ-12 אלף חיילים. בחצות התקרב כוח קומנדו סורי לעמדות המזרחיות. 5 אנשים, שהיו ב-3 עמדות אלו, ברחו לראש פינה, מבלי למסור דבר למגיבים האחרים. בסביבות

שעה 01.00 ערך הקשר סיור בין העמדות ושמע קולות אנשים. הוא חזר למיפקדה ושאל, אם אין מחכים לתגבורת. אז התברר, שהכוח הסורי נמצא כבר בחלק מחצרות הבתים ושהחלק המזרחי של המושבה כבר בידו. התפתח קרב מבית לבית ומחצר לחצר. במכשיר הקשר ביקשו המגינים עזרה דחופה, אך התשובה של הפיקוד בראש פינה היתה: "החזיקו מעמד". בשלב מסוים הוחלט לנסות להפעיל תותחים נגד הסורים. אך, לאחר ירי של 5 פגזים הסתיים העניין, בגלל גמר מלאי התחמושת. ברגעים אלו לא היה כבר כל פיקוד במקום. נתן אדלר קרא ללוחמים להתכנס בשני בתים בלבד ולהמשיך משם את הקרב. היתה זו טעות קשה. צימצום הקו איפשר לסורים לרכז את אישם. בשלב זה אף נכנסו לפעולה כוחות שריון, טנקים ומטוסים, שהחלו מפגיזים את שני הבתים הללו. היה עוד נסיון נואש להביא פח חומר נפץ מאחת העמדות המזרחיות, שהיו כבר בידי הסורים. הפח אומנם הובא, אך התברר, שאין פתילים ונפצים כדי להפעילו נגד טנקים והשריון. באשר לקרב האחרון, אפשר לומר, שלא רק תגבורת בת 16 איש שהיתה במשמר הירדן היתה מונעת את הנפילה, אלא אף לחימה של אותם הבורחים, שלא דיווחו דבר לאחרים. יותר מכך, - גם בשעות מכריעות אלו עדיין אפשר היה לארגן תגבורת מישובי הסביבה, אך הדבר לא נעשה. המגינים היכו בסורים ככל יכולתם, והללו אף הודו מאוחר יותר, בעת היות המגינים בשבי דמשק, שבקרב זה נהרגו להם כ-280 חיילי. הם אף לא האמינו שכנגדם עמדו רק כ-40 מגינים.

משה כרמל

21 אוקטובר 72

לאביק מלכין, שלום רב!

בשובי מחו"ל השבוע מצאתי את מכתבך, וההנזי משיב ללא שהיות. צר לי מאוד שלא אוכל לסייע בידך, כפי שהייתי רוצה. מאז ההתרחשויות, בהן הנך עוסק, עברו למעלה מעשרים וארבע שנים, ואיני מוכן "להסתכן" ולהשיב עתה לגבי פרטים שהנך מעוניין בהם, שכן איני סומך במידה כזו על זכרונך ועל הדיוק האפשרי בפרטים ובפרטי פרטים אחר זמן רב כל-כך.

אשיב רק על מקצת משאלותיך בקיצור:

(א) הכל היו שותפים אז להערכה בדבר הסכנה של "חיתוך" אצבע הגליל ועל-ידי כך להשתלט על הגליל המזרחי. כל פעולותינו באזור היו מכוונות למנוע זאת, והדבר עלה בידינו.

(ב) ראינו סכנה גדולה בהתחברות הכוחות הצירקיים שבמשולש עם כוחות קאוקג'י בגליל התחתון על-ידי השתלטות על העמק. מיבצע ג'נין היה מיועד בעיקרו למנוע זאת. ואף שהיו לנו אבידות רבות ונאלצנו לעזוב את ג'נין - הרי המטרה היסודית הושגה.

(ג) מפקד החזית נשא באחריות לכל המתהווה בחזית ופקד על כל הכוחות שהיו מצויים בה.

ושוב, צר לי שאיני יכול להוסיף דברים כבקשתך. אך, אפשר שתמצא תשובות לשאלותיך בספר כרמלי העומד לצאת בימים הקרובים, ובו דפים רבים המוקדשים לקרבות עם הסורים.

בברכה,

מ. כרמל

